

A második világháború utáni magyar határőrizet változásai

A XX. századi magyar határőrség történetének igen sajátos időszakait élte meg 1945 után. Ezekben az évtizedekben többször változtak a határőr szervezet működésének keretei, tevékenységének jellege, szervezete, eljárásai. A legmarkánsabb változások mégis a XX. század elején¹ és végén,² illetve a XXI. század elején³ következtek be, természetesen egészen más, mégis hasonlóan mélyreható társadalmi változások körülményei között.

A második világháborút követő évtizedek során a magyar határőrizet végig katonai jellegű volt, azonban döntő változáson ment keresztül a védelmi rendszerben elfoglalt helyét, alárendeltségi viszonyait és szervezetét tekintve egyaránt. 1945–1949 között ugyanúgy a honvédelem rendszerébe tartozott, ahogyan a világháborút megelőzően is, mivel a Magyar Honvédség, majd a Magyar Néphadsereg szerves részét képezte, annak hadrendjébe tartozott. 1949-et követően viszont a megváltozott kül- és belpolitikai viszonyok eredményeként átkerült a rendvédelem rendszerébe, ahová korábban, a dualizmus idején néhány évtizedig már korábban is tartozott, ahol fennállásáig is funkcionált. A vizsgált időszakban azonban a rendvédelmi rendszeren belül is változott helye és szerepe. 1950–1953 között egy eltorzított államhatalmi szervezet részeként, mint az Államvédelmi Hatóság fegyveres ereje látta el feladatát, míg 1953-at követően az egyik belügyi szervként működött, kezdetben formális, később egyre erőteljesebb miniszteriális felügyelet alatt. Végül a szervezet felszámolása is a határrendészeti feladatkör rendvédelmen belüli átcsoportosításával függött össze.

A védelmi rendszerekben elfoglalt helyének, alárendeltségi viszonyainak változásai olyan politikai hatásoknak az eredményei voltak, amelyek nem hagyták érintetlenül a határőrség szervezetét sem. Ez utóbbinak változásait több, egymástól jól elkülöníthető időszak szerint csoportosíthatjuk.

A honvéd határőrizet újjászervezése a II. világháború után

Az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében Magyarországnak vállalnia kellett csapatainak, közigazgatási szerveinek kivonását Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia – nagyobb részt visszakapott, kisebb részt visszaszerzett – területéről, és ezzel együtt vissza kellett térnie az 1937. december 31-i határai mögé.⁴ A határőrizet újjászervezésére azokon a trianoni határokon került sor, amelyeken eddigre már szinte semmi nyoma nem maradt a bécsi döntéseket megelőző határőrizeti rendszereknek.

A szovjet kívánságok és a magyar érdekek egybeestek az új magyar hadsereg megszervezésének mielőbbi megkezdése terén már 1945 január végén. Az új hadsereg szervezői fővonásait tekintve a korábbi magyar hadseregszervezet modelljét követték, amikor 7 honvéd kerületi parancsnokságot és ezeket feltöltő, kiegészítő parancsnokságokat szerveztek. E modellből adódott, hogy a határőr csapatok létrehozására a honvéd kerületi parancsnokságok szervezetében került sor. A Honvédelmi Minisztérium 1945. február 22-én intézkedett a honvéd kerületi parancsnokságok határportyázó századainak felállításáról.⁵ Az országon átvonuló háború teremtette körülményekből fakadóan azonban erre nem egyidejűleg, hanem lépcsőzetesen, a hadműveletek nyugatabbra tolódásával előbb keleten, később nyugaton is sor került. Az intézkedés a határportyázó századok létszámát illetően úgy rendelkezett, hogy ezek működési területe feleljen meg a vármegyék területére eső határszakasz hosszának. Ahol azonban ez a határszakasz az 50 km-t meghaladja, ahhoz a vármegyéhez két századot kell szervezni.

Érdekes megjegyezni, hogy a szovjet politikai felső vezetés törekvései között ekkor még nyomát sem látjuk annak a néhány év múlva olyan jellemző törekvésnek, hogy a szovjet hadsereg által megszállt területeken a Szovjetunió példáját mintázó rendszereket alakítsanak ki. Vagy ha volt is ilyen szándék azt nem deklarálták, így a Magyarország felett is diszponáló szovjet katonai vezetés semmiféle olyan igényt nem támasztott, ami az újjászervezendő magyar határőrizet strukturális alapjait érintette volna. Pedig ekkor még sokkal könnyebben megtehették volna, mint pár évvel később, hiszen a korábbi határőrizeti szervezetek megsemmisültek, s a háborús körülmények között nem volt olyan politikai erő, amelyik akár csak megkérdőjelezhetné volna a győzelemre álló fél akaratának helyességét. Ilyen körülmények között a határőrizet újjászervezése a korábbi (honvédelmi) rendszerben történt.

1945. április 25-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság rendelkezésben limitálta a határőrség összlétszámát, ami az ország határainak hosszát figyelembe véve 5 000 fő lehetett. Ez alapján készítette el a Honvédelmi Minisztérium a határőr csapatokra vonatkozó tervezetét, amit a SZEB 1945. május 14-én hagyott jóvá. A határőr szervezet fokozatosan állították fel, a keleti országrészben korábban, a nyugaton később kezdték meg szervezését,⁶ az teljes egészében csak 1945 második felére alakult ki.⁷ Eszerint a 27 határportyázó század és az általuk irányított 150 őr a területileg illetékes honvéd kerüle-

ti parancsnok alárendeltségébe tartozott. A kerületi parancsnokságok egymástól függetlenül, alapvető rendeltetésük mellett, mintegy „egyéb feladatként” irányították a határőr csapatokat, amiket összefogó központi irányító szerv akkoriban nem létezett. Ugyan a határőr csapatok tevékenysége iránti igény, szükséglet abban az időben nem egyenlően, hanem egyes viszonylatokban, irányokban és időben eltérően jelentkezett, mégis a határőr csapatok számát és elhelyezkedését nem ezek a szükségletek határozták meg, hanem a szűkös lehetőség és néhány adminisztratív szempont.

A határportyázó őrsök az államhatár mellett nagyjából egyenletesen elosztva, meglehetősen alacsonynak számító, 31 fős szervezetükkel átlagosan 14–15 km-es határszakaszt őriztek. Ebből az erőből csak a határmenti portyázgatásra futotta, de a több vonalas határőrzésre, a mélység őrzésére alig gondolhattak. Tevékenységükben többnyire csupán magukra számíthattak, mert az összeköttetési és közlekedési lehetőségek miatt hathatós segítséget még a szomszéd őrsök sem nyújthattak és a századparancsnokságok egyáltalán nem rendelkeztek manővereztethető tartalékokkal. Ezt az egy lépcsős határőrizetet igazán nem lehetett hatékonnak tekinteni, legfőbb erénye az volt, hogy az adott körülmények között egyáltalán létezett. Csapaterő lényegében csak a 150 őrsön volt. Ezek tevékenységének alapját a járőrök vezénylése képezte. Határázak létrehozásához razziák gyors erő-átcsoportosításához azonban csak szovjet és magyar honvéd kötelékekkel való megerősítéssel tudtak olyan erőösszpontosítást kialakítani, amivel már eredményesen harcolhattak a nyugati és a keleti határvidéken garázdálkodó fegyveres bandák ellen. Ezek a megerősítések azonban ideiglenesek és esetlegesek voltak.

A határőrizetnek szinte nem is volt mélysége, hiszen csak egyetlen lépcsőből, az egymás mellett elhelyezkedő őrsökből állt, de ezek is a maguk hozzávetőleg 2 fő/km elméleti járőrsűrűségükkel legfeljebb egy vonalas határőrizetet valósíthattak meg, tevékenységük csupán az államhatártól számított 100–200 méterre korlátozódott. Ilyen körülmények között a határőrizet hatékonysága csak igen alacsony szintű lehetett.

Ha ezt a meglehetősen szerény határőr szervezetet összehasonlítjuk a világháborús évek, főleg a területgyarapításokat követő évek határvadász szervezetével, meglepő különbséget tapasztalunk. Az újonnan felállított szervezetből teljes egészében kihagyták a komoly létszámú és jól felfegyverzett határvédelmi elemeket, de még a korábbi határszolgálatos részhez viszonyítva is elmaradt az új határportyázó századok szervezete, létszáma, lehetőségei. Mindez annak a következménye volt, hogy megváltoztak a politikai, katonai célok, és nem utolsósorban az ország lehetőségei.

A II. világháború lezárásától 1946 tavaszáig terjedő időszak Magyarországon egyrészt az újjáépítés és fokozatos konszolidáció, másrészt a politikai hatalomért folytatott harc jegyében telt el. E harc egyik fontos színtere éppen a hadsereg, és ott a döntő befolyás megnyerése volt. Az ország nehéz gazdasági helyzetére tekintettel, valamint – a békeszerződés megkötéséig a magyar hadsereg felett rendelkező – Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyomására a kormány a hadsereg állományának igen jelentős mértékű csökkentését határozta el, amelyet összekötött egy jelentős mértékű szervezeti változtatással is.

Erre 1946 márciusában került sor. A hadsereg új hadrendje megkísérelte feloldani azokat a feleslegeket, amelyeket az 1945-ös szervezet még magán viselt. Ennek során a határőr csapatokat kivonták a kerületparancsnokságok alárendeltségéből és új irányító szervként létrehozták a vezetésükre hivatott Határőr Parancsnokságot. Ezzel megeremődött a határőrség centrális vezetésének lehetősége. Élére a magas katonai képzettségű kommunista PÁLFFY Györgyöt, törzsparancsnokául a hasonló beállítottságú NÉMETH Dezsőt állították, biztosítva a kommunista párt döntő befolyását a szervezet felett. Ezt a tendenciát tovább erősítette az átszervezett honvédség más szerveitől, csapataitól a határőrséghez átirányított kommunisták magas száma. Míg a honvédség létszámát drasztikusan 13 500 főre csökkentették, addig annak részét képező határőr csapatokét még növelték is. Így állhatott elő az a helyzet, hogy a honvédség közel felét kitevő 6 588 fős határőrség az ország legnagyobb magasabbegységévé, s közben a baloldal hatalmi harcának erős fegyverévé vált.

Ezek mellett azonban igen nagy jelentőségű voltak a többi szervezeti változtatás is. Az új szervezet a határőr csapatok korábbi kettős tagozódása mellett egy újabb vezetési szintet is tartalmazott. A Határőr Parancsnokság 14 határvadász zászlóalj-parancsnokságot irányított, amelyek alá 3–4, összeségében 50 határvadász századparancsnokság tartozott, akik viszont átlagosan 4–6 határvadász őrsöt vezettek. Így az őrsök száma a korábbi 150-ról 250-re emelkedett. Az új őrsöket a veszélyeztetettebb irányokban állították fel, valamelyest összpontosítva ezzel a rendelkezésre álló erőt. E törekvésnek azonban határt szabott az a körülmény, hogy az adott időszakban valamilyen szempontból szinte minden határszakasz frekvenciáinak számított.⁸

Az 1946-os szervezet hibája az volt, hogy egyik vezetési szinten sem szerveztek tartalék alegységet, így továbbra is egy lépcsős hadrendben, csupán egy-két kilométer mélységben portyáztak a határ mentén. A századparancsnokságok semmilyen mértékben, a zászlóaljparancsnokságok is csak annyi-

ban rendelkeztek tartalékkal, amennyiben a kiképző századok erői razziákban határőrizeti, más vonatkozásban karhatalmi tartalékként alkalmazhatóak voltak. A kiképzés ciklikussága és folyamatjellege miatt azonban a kiképző alegységek csak időnként voltak alkalmazhatóak. Ezt a csekély lehetőséget azonban a tartalék erők iránti szükséglet messze meghaladta.

A szervezeti nehézségek mellett különösen a határőr csapatok katasztrófális anyagi helyzete volt az, ami igen negatív módon hatott a határszolgálat ellátására. Az északi, keleti és déli határszakaszokon ez elsősorban elhelyezési nehézségek formájában jelentkezett. Itt, az 1938-at követő országgyarapítás időszakában a határvadász kötelékek elhagyták objektumaikat és a régi–új határokon alakították ki díszlokációjukat, miközben a régi laktanyáik, raktáraik és más épületeik átadásra, értékesítésre és különböző célú felhasználásra kerültek. A fegyverszüneti szerződés értelmében helyreállított határokon az újjászerveződő határportyázó alakulatok már semmit nem találtak az egykori objektumokból.⁹ Romos, elhagyott tanyákban és más szükségépületekben alakították ki az őrsöket, esetenként a falu több pontján igénybevett épületekben szétosztva helyezték el egyetlen őrs állományát. Csak a szerencsebb őrsök jutottak hozzá a felosztott csendőrsők objektumaihoz.¹⁰

Az anyagi ellátás többi területén sem volt jobb a helyzet. A legénység ruházata és lábbelije kezdetben rendkívül vegyes képet mutatott és rossz állapotban volt. Amilyen ruházati anyagokat sikerült beszerezni, olyannal látták el az állományt. 1945 végén még előfordult, hogy nem volt minden határőrnek a téli időjárásnak megfelelő lábbelije, s olyan őrs is akadt, ahol a szolgálatból bevonuló járőr bakanására várt a portyára kiinduló új járőr. A fegyverzet is rendkívül vegyes volt. Ugyan jutott mindenkinek, hiszen csak pár hónappal voltak a háború után, azonban több típus is használatban volt, ami a javítási problémák mellett a megfelelő lőszer utánpótlásának a nehézségeit is felvetette. Ezek az anomáliák csak lassan szűntek meg, annak függvényében, ahogy a frontról, fogolytáborokból hazaérkező katonáktól a kincstári felszerelést bevonták és újraosztották a felállított alakulatok között, illetve ahogy az 1946 márciusi leszervezések nyomán azok bevonásra kerültek.

Hasonló képet mutatott a határportyázó alakulatok élelmezése is. Központi ellátás nem volt, a századparancsnokságok és az őrsök teljesen magukra voltak utalva. A minisztérium a kerületparancsnokságok útján igyekezett néhány mázsa sót és más csereeszközt juttatni az őrsöknek, ahol a parancsnokok a helyi lakosság körében más élelmiszerre cserélték azokat. Gyakran az őrsök a helyi földosztó bizottságoktól néhány hold földet igényeltek, s ezen kezdtek gazdálkodni. Ez azonban csak szükségmegoldás lehetett, hiszen így az egyáltalán nem nagy legénységi állomány egy része folyamatosan állattenyésztéssel vagy más mezőgazdasági munkával volt lekötve, hiányuk a határszolgálat hatékonyságának romlásában megmutatkozott. A határőrség ellátási nehézségei alapvetően az ország nehéz, háború utáni gazdasági helyzetéből adódtak.

Jelentős feszültséget okozott, hogy a legénységi állomány túlnyomó többsége viszonylag magas korú volt, már több éve teljesítettek katonai szolgálatot, a háború vége után szerettek volna már hazaérkezni családjaikhoz, amelyek az inflációs viszonyok között amúgy is sokat nélkülöztek. Jelentős változást csak az 1946 januárjában és februárjában végrehajtott leszerelések hoztak, mikor is az idősebb korosztályokat sikerült leváltani. Ez a határportyázó századok állományának közel 50 %-át érintette.

A végrehajtószolgálat a portyázó, okmányellenőrző, áru-, fogolykísérő és ellenőrző járőrök szolgálatát jelentette. A hivatásos állomány napi 4, a sorozott állomány napi 8 óra szolgálatellátásra volt kötelezve, aminek – havi átlagban – 50 %-át éjjeli időben kellett teljesíteniük. A járőröket azonban általában 12 órára, vagy ennél is több időre küldték ki, mert a szolgálat alatt – azt megszakítva, adott időben és helyen – pihenő volt számukra meghatározva. Erre szükségük is volt, mert meglehetősen nagy területet kellett portyázással bejárniuk. A kishatárszéli forgalmat lebonyolító kettősbirtokos¹¹ átkelőhelyekre (ünnepnapi kivételével) 06–20 óra között okmányellenőrző járőrt vezényeltek amely egyúttal az áruforgalmat is ellenőrizte.

A határszolgálat ellátásának legnagyobb nehézségét azonban a minden határszakaszon viruló csempészet elleni harc jelentette. A világháború után valamennyi országban ellátási nehézségek voltak, azonban különböző jellemzőkkel. Ezek kihasználása, a különböző áruk illegális és adózatlan átszállítása a határon rendkívül jövedelmező foglalkozássá nőtte ki magát. A csempészet méreteire és jellegére jellemző, hogy komoly létszámú és szervezetszerű bandák létesültek lebonyolítására. Tevékenységük biztosítására gyakran felfegyverkeztek, márpedig fegyver a háború után túl sok is volt az országban. Az őrsök szinte naponta folytattak fegyveres harcot a csempészek ellen.¹² Magukban az őrsök elégtelenek lettek volna a jól szervezett nagy létszámú és kitűnően felfegyverzett csempészbandák felszámolásához, ezért az általuk veszélyeztetettebb irányokban (pl. Sopron és Csenger környéke) razziákat szerveztek, ahol a helyi határvadász erőkön túl rendőri, honvédségi és szovjet csapatok alkalmazásával módszeresen átfésülték a körül zárt területet, az ott lévő településeket és gazdaságokat.¹³ A csempé-

szek elleni harcok során számos határőr veszítette életét. Csak több évi küzdelem után sikerült számottevően visszaszorítani tevékenységüket.

Természetesnek kell tekintenünk, hogy a háborús viszonyok között szétesett határőrizeti szervezet az újjászervezést követően ugyanazokat az eljárásokat, módszereket alkalmazta, mint azt a háborút megelőzően is tette. Nem csak a járőrök szolgálatának vezénylése és ellátása, de az alegységek mindennapi életének szervezése, irányítása is a korábbi évek, évtizedek gyakorlatának megfelelően történt. Mindezt a megegyező körülmények, valamint az eltelt idő rövidsége eredményezték. Még egy ideig a két világháború közötti szabályzatok¹⁴ rögzítették a vezetők és végrehajtók feladatait. Csupán a belpolitikai helyzet változásai tették indokolttá egyes időszerteitlené váló szabályzók kiiktatását, kezdetben helyi kezdeményezésként születő,¹⁵ később központi elgondolást tükröző szabályzatok¹⁶ kiadását.

Az időszak sajátos határőrizeti jellemzője volt, hogy a honvédség szervezetében működő (tehát a honvédelmi rendszer részét képező) határportyázó – 1946 után határvadász – kötelékeken kívül még egy határőrizeti szervezetet létrehozta. Az 1945. augusztus 17-én felállított határrendőrség azonban nem a honvédelmi, hanem a belügyi tárca alá tartozott,¹⁷ így a rendvédelmi rendszer részét képezte. Ahogyan a határvadász kötelékek újjászervezése lényegében az 1938–1944 közötti rendszert követte, úgy a Magyar Állami Határrendőrség megszervezése is egy, már korábban járt utat követett, igaz itt a példát egy még korábbi periódus határőrizeti szervezete, a Magyar Királyi Határrendőrség (1906–1918) szolgáltatta.¹⁸ Nyilvánvalóan alapvető különbségek voltak a két határrendőrség között, hiszen maguk az időszakok is markánsan eltérőek voltak. Az azonban tény, hogy az új határrendőrség is a belügyi tárca szervezetében és a rendőrség többi részétől elkülönülten jött létre, s még a határrendészeti kapitányságok felállítása is a monarchia határrendőrségét idézte.¹⁹

A határrendőrséget a belügyminiszter a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága alá rendelte, azonban a rendőri szervezett jobbra csak személyzeti és ellátási területen diszponált felette, szakmai irányítás tekintetében közvetlen belügyminiszteri vezetés érvényesült. A határrendőri szervezet megyei, városi, illetve járási szervei is a területileg illetékes rendőri szervektől függetlenül működtek. Az államhatár mentén 26 határrendőr kapitányságot állítottak fel, ezek 2–9 határrendőr őrsöt irányítottak. Alapvető feladatuk a távolsági, valamint a kisebb határszéli forgalom ellenőrzése, továbbá a külföldiek rendszetével összefüggő feladatok ellátása, a csempészet megakadályozásában való közreműködés, valamint a tiltott kivándorlás megakadályozása volt.²⁰ A két eltérő rendszerhez tartozó, de egymás mellett működő határőrizeti szervezet viszonya koránt sem volt felhőtlen, főleg a végrehajtás szintjén. A határrendőrök kezdetben honvéd egyenruhában látták el szolgálatukat, csupán megkülönböztető rendőrségi karszalagot viseltek. 1946-ban azonban a rendőrség új egyenruhával való ellátásakor őket szerelték fel azzal elsőként.

Az 1946. évi átszervezés a határrendőri szervezeteket is érintette, a határrendészeti kapitányságok számát 34-re, az őrsök számát pedig 154-re emelték. Összlétszámukat is növelték, azonban a létszámproblémákat ez is csak enyhítette, de nem oldotta meg. Feladataik is szélesedtek, a korábbiakon túl a kishatárforgalmi okmányok kiállítása mellett rendőrnnyomozói feladatokat is el kellett látniuk, részt vettek továbbá a hadifogságból, deportálásból, kényszermunkából hazatérők utazását, szűrését szervező hazahozatali bizottságok munkájában, miközben a magyarországi németajkú lakosság kitelepítése, valamint a Csehszlovákia által kioroszakolt lakosságcsere jelentősen kedvezőtlenebb körülményeket teremtett munkájukhoz. Az 1947. évi békeszerződés ugyan tisztázta és véglegesítette a határok kérdését és ezzel lehetővé tette a szomszédos államokkal a határszerződések megkötését, egyúttal azonban több feladattal is terhelte a határőrizeti szervezeteket.

1948-ra ugyan nagyjából sikerült konszolidálni a határőrizetet, azonban a társadalom politikai életében végbemenő átrendeződés különösen messze ható következményekkel járt általában a fegyveres szervezetek, ezen belül a határőrizeti szervezetek életére. Az igazolási eljárások, a B-listázások hatására fokozatosan kiszorították az államhatalmi szervezetekből azokat a személyeket, akikről csak a legkisebb mértékben is feltételezték, hogy adott esetben akár csak kívánhatja a régi rend restaurálását és nem viszonyul maximális lojalitással az akkoriban népi demokratikusnak nevezett, valójában szovjet típusú társadalmi berendezkedés iránt. Ugyanakkor – a rövidesen mindenütt megjelenő szovjet tanácsadók²¹ sugallatára – nagyon tudatos személyzeti (káder) munkával szakmailag ugyan felkészületlen, de politikailag elkötelezett fiatalokat irányítottak a hadseregbe, így a határvadászokhoz is, akik rendkívül gyors karriert futottak be és jutottak rövid idő alatt vezető beosztásokhoz. Mindezek a fegyveres szervezetek politikai semlegességének feladását, sőt egyenesen pártpolitikai elkötelezettségét eredményezték.²²

Határőrizet háborús felkészítése

A határőr szervezet további változásait az 1940-es évek végén a nemzetközi és belpolitikai körülményekben beállt erőviszony-változások a biztonságpolitika gyökeres átalakításán keresztül határozták meg. Belpolitikai síkon a baloldal hatalomra jutása, majd a koalíciós kormányzás felszámolása, a proletár diktatúra megteremtése determinálta a honvédelmi politikát. 1948. január 29-én az MKP Politikai Bizottsága egyértelműen meghatározta, hogy a honvédelem minden kérdésében a Szovjetunióra kell támaszkodni és a két munkáspárt egyesülési kongresszusa után ez a törekvés maradéktalanul érvényre jutott.

Az egyáltalán nem letisztult belső állapotok rendezésére a kormányzat széleskörű intézkedéseket tett, ezek egyike volt a belügyminisztérium egészét érintő szervezeti változtatás is. Ennek során a Magyar Állami Rendőrség Államvédelmi osztályát kivették a rendőri szervezetből és közvetlenül miniszteriális irányítás alá helyezték, továbbá középfokú hatósággá fejlesztették.²³ Az intézkedés nem csupán a hatósági jogkör kiszélesítésével (rendőrhatalósági felügyelettől az internálásig), hanem számottevő szervezeti változtatással is együtt járt. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának szervezetébe illesztették az államrendőrség határrendészeti, folyamrendészeti, légi közlekedés-rendészeti szerveit, a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságot, az útlevélosztályokat is. A BM ÁVH szervezetébe került határrendészeti szervezet központilag irányított 21 határrendészeti kapitányság látta el. Maga a határrendészet továbbra is a rendvédelmi feladatkörben maradt, de szervezete már levált a rendőri szervezettől és a kialakuló államvédelmi szervezethez kapcsolódott, amely ekkor még nem önállósodott, a rendvédelem része volt, csupán szerepe vált hangsúlyozottabbá. Mindez a változás a korabeli határőrizet másik szervezetét, a határőrséget nem érintette, az továbbra is a honvédelmi rendszer részeként funkcionált.

A nemzetközi élet változásai két irányból is hatottak a honvédelem fejlesztésére. Egyrészt a világpolitikában meghatározó szerepet játszó csoportosulásokban döntő átrendeződés ment végbe, másrészt a nemzetközi kommunista mozgalmon belüli ellentétek éleződtek ki olyan mértékig, hogy azok még a honvédelmi politika újrafogalmazását is elindították.

A második világháború egykori szövetségesei között elmélyült a szakadék, új csoportosulások születtek, melyek új célokat tűztek maguk elé. Az egyik egy világforradalmi folyamattal számolt, ennek révén igyekezett nagyhatalmi pozícióinak kiterjesztésére és megszilárdítására, a másik hasonló indíttatásból törekedett az előbbi szándék megakadályozására. E, kezdetben csak versengés jellegű küzdelemből, melyből nem hiányzott az atommonopóliumon alapuló presszió, illetve a nukleáris fegyver megszerzésére irányuló törekvés, rövidesen éles szembenállás alakult ki. CHURCHILL 1946-os fultoni beszédében „vasfüggöny”-ként²⁴ meghirdetett – a szovjet kommunista blokk körül létrehozott – katonai, politikai, gazdasági blokádból szinte törvényszerűen következett az elszigeteltek hasonló reakciója. Az 1949-ben ennek szellemében hívták életre a NATO-t, amelynek már a földrajzi elhelyezkedése is kétségtelenné tette annak célját. Ezt a Szovjetunió és új szövetségesei konkrét fenyegetésként élték meg.

Az érdekszférájának perifériáin állomásoztatott idegen katonai erő érthetően a veszély érzetét keltette a Szovjetunióban és válaszlépésekre, mindenekelőtt védelmi készségének, lehetőségének fejlesztésére sarkalta. A Szovjetunió, hogy elkerüljön egy újabb váratlan támadást, és területének ismételt hadszíntérré válását, az „előretolt védelem” elvét követve meggyorsította és kikényszerítette a befolyási övezetébe tartozó közép- és kelet-európai országok társadalmi átalakulását, kétoldalú egyezményekkel magához kötötte őket és megnövelte a térségben állomásozó csapatainak a számát. 1948-ban már 22 hadosztály (közel félmillió katona) tartotta ellenőrzése alatt az így kialakított biztonsági övezetet. A Szovjetunió és szövetségesei azonban erősen eltúlozták egy újabb világháború kirobbanásának közvetlen veszélyét. Úgy számoltak, hogy a háború elkerülhetetlen, és az a közeli években feltétlenül be fog következni. Ennek érdekében elhatározták az ekkor még egységes szövetségi rendszert nem alkotó, de kétségkívül erős kézzel összetartott országok erőltetett háborús felkészítését, s annak részeként a haderő feszített ütemű fejlesztését.

Magyarországon is ennek az elgondolásnak megfelelően alakították ki a honvédelmi politikát. A csak nem rég hatalomra került baloldali politikai erők kritika nélkül elfogadták a Szovjetunió védelmi doktrínáját, és annak megfelelően változtatták meg az ország biztonsági politikáját. A magyar politikai és katonai vezetés ekkor adta föl azt a biztonságpolitikai elképzelését, amely az ország biztonságát a nagyhatalmakkal való együttműködési készségen alapuló rendszerre helyezte. Eddig a határ és kisebbségi ellentétek miatt legfeljebb a szomszédos, Magyarországgal közel azonos nagyságrendű országokat tekintették veszélyforrásnak. A szovjet befolyás alatt álló magyar kommunista vezetés felülírta ezt a hagyományos, az ország, a magyar nép történelméből s földrajzi térség reális viszonyaiból adódó el-

lenségképet, s a fő veszélyforrásnak egy távoli, eddig a térségben igazán meghatározó szerepet alig játszó Amerikai Egyesült Államokat jelölte meg potenciális ellenfélnek, miközben vele szemben az ország biztonságát egy kétes értékű internacionalizmuson alapuló szovjet védelmi rendszertől remélték.²⁵

A biztonságpolitika ilyen gyökeres változása a honvédelem előtérbe kerülését, ezen belül a Magyar Néphadsereg fokozott ütemű fejlesztését vonta maga után olyankor, amikor az ország újjáépítése még be sem fejeződött, az ország gazdasága erőtlen volt. Mindezen körülmények ellenére már az 1940-es évek végén megkezdtek – az évről-évre egyre növekvő mértékű, az ország gazdasági teherbíró képességét meghaladó – hadseregfejlesztést ami 1952-ben már azt eredményezte, hogy a honvédelmi tárca az ország teljes költségvetésének több mint 20 százalékát használta fel.²⁶ A honvédség háborús felkészítésének ez a felfokozott mértéke természetesen érintette annak szerves részeként a határőrséget is. Fejlesztésében előtérbe kerültek az újonnan valószínűsített hadműveleti irányokhoz igazodó határvédelmi elemek.

Ennek keretében valósult meg a határőr csapatok létszámának emelése, szervezetének több lépcsős felfejlesztése. 1948-ban még nem változtatták meg szervezetet, az 1948. március 18-án életbelépett „Pilis-I” fedőnevű hadrend csupán a határvadászok megnövelt, 7795 fős létszámával számolt. Ez a létszámnövelés még nem tette erőssé a határőrséget, de arra elegendő volt, hogy valamelyest megerősítsék a nyugati és déli viszonylatban lévő őrsöket és valamennyi határvadász zászlóaljnál szervezenek kiképző századot, amely ugyan korlátozott mértékben és módon, de mégis csak valamennyire manővereztethető tartalékot jelentett. Az 1949 márciusban életbelépett „Klapka” hadrend szerint a határőr csapatokat már nem parancsnokság, hanem Határőr Főparancsnokság irányította, azonban ez csak gesztus értékű változtatás volt, igazi tartalommal nem bírt. Közvetlen alárendeltségébe 14 határvadász zászlóalj, egy határvadász kiképző zászlóalj és egy önálló határvadász híradó század tartozott. A határvadász zászlóaljak 2–3 határvadász századot irányítottak, összesen 43-at, míg a határvadász századok alárendeltségébe 3–6 őrs tartozott, amelyekből összesen 194 őrizte az államhatárt.²⁷ A nagyobb jelentőségű változás az őrsök létszámának differenciálásában jelentkezett. A korábban nagyjából azonos létszámú őrsökkel ellentétben, 1949 tavaszán a veszélyesebb iránynak ítélt nyugati és déli határszakaszok őrszeit 33 fős őrsökké fejlesztették, míg a más határszakaszon csupán 17 fős őrsök látták el feladatukat. A változás nyugati és déli viszonylatban számottevő erőösszpontosítást eredményezett, mivel itt az őrsök határszakaszok kisebb, létszáma viszont közel kétszerese volt a más viszonylatú őrsökének. Lényeges tartalékot azonban még ekkor sem szerveztek egyik vezetési szinten sem, a határőrizet lényegében még mindig egy lépcsős volt, csupán bizonyos mértékig összpontosított.

Az ország honvédelmi politikájára, s azon belül a határőrizet változására rövidesen egy másik külső körülmény is meghatározóan hatott. Míg a térség szovjet befolyás alá került országai általában elfogadták a Szovjetunió vezető szerepét, fejlődésük útját a szovjet példa adaptálásában látták, addig Jugoszlávia, amely ugyan szintén a szocialista társadalom felépítését tűzte ki célul, egy sor döntő jelentőségű kérdésben eltérő politikai gyakorlatot folytatott. Ezért a nemzeti kommunista pártokat összefogó Tájékoztató Iroda 1948-ban és 1949-ben határozatokban ítélte el Jugoszláviát, s annak politikáját. A magyar politikai vezetők elsőként csatlakoztak az elítélő határozatokhoz, minek következtében Magyarország és Jugoszlávia viszonya váratlanul és gyorsan megromlott. Mivel a kiközösítési szándékot a jugoszláv vezetők sem hagyták nyomatékos válasz és ellenlépések nélkül, a helyzet rövidesen olyan mértékben kiéleződött, hogy 1949-ben RÁKOSI Mátyás a kommunista párt főtitkára egyik helyzetelemző beszédében azzal vádolta Jugoszláviát, hogy 700 000 fős hadserege arra készül, hogy rátörjön Magyarországra. Ez persze nagyon erős túlzása volt a kialakult feszültségnek, azonban arra a következtetésre juttatta a magyar kommunista vezetést, hogy – figyelembe véve a Burgenlandban állomásozó szovjet csapatokat is – a közelgő világháború első szakaszában Magyarországot valószínűleg délről, a partraszálló amerikai és jugoszláv csapatok részéről fogja támadás érni, ezért a védelmi felkészülés során a déli határszakasz védelmére kell összpontosítani. Ezt az eltökéltségüket tovább erősítette, hogy 1949 elejétől valóban egyre nőtt a határtérségben elkövetett provokációk száma és súlyossága.

A határőrizeti rendszert alapjaiban érintő politikai döntés született, amikor a déli viszonylatot a legveszélyesebbnek, az ország biztonságát tekintve a legfontosabbnak minősítették. Ezt követően gyors, szigorú és hatékony intézkedések sorozatával látványosan megerősítették a jugoszláv határszakaszt, majd rövid időn belül teljesen le is zárták azt. Ezzel megszüntették itt a kettős birtokosságot, a kishatármenti forgalmat, rokoni, kulturális szálakat metszve el ezzel. Az ekkor foganatosított intézkedések közül csak a szervezeti változásokat szem előtt tartva azt látjuk, hogy két nagyobb hullámban következett be az átalakítás.

1949 októberében a „Zalka” hadrend szerinti szervezeti átalakítás legfontosabb jellemzője az volt, hogy a déli viszonylatú zászlóaljakat erősítették meg, még a nyugati zászlóaljak terhére is. Az átcsoportosítás méreteit jól érzékelteti, hogy a korábban is fontosnak ítélt és ezért már korábban is megerősített déli viszonylatban ekkor az átcsoportosított erőkből egy teljes zászlóalj-parancsnokságot, 5 új határvadász századparancsnokságot, valamint 36 őröt állítottak fel, a belső átcsoportosítások mellett. De nem volt kevésbé jelentős a fejlesztés másik fontos vonása sem, hogy az 5 déli viszonylatú zászlóalj parancsnokság közvetlen alárendeltségében egy-egy 22 fős tartalék őröt állítottak fel.²⁸ Ezeknek nem volt saját őrizendő határszakaszuk, de még csak működési területük sem. A zászlóaljparancsnok a határőrizeti helyzet függvényében alkalmazta őket. Vitathatatlan hatékonyságukat csak az a körülmény rontotta, hogy ezek többnyire a zászlóaljparancsnokság állomáshelyén, a végrehajtó alegységektől távolabb nyertek elhelyezést, s az akkori közlekedési, manőverezési lehetőségek mellett alkalmazásuk gyakran késedelmes volt. Az 1949 októberi szervezet a határőrizeti erők nagy koncentrációját hozta létre a legveszélyesebbnek ítélt déli viszonylatban. Elsőként ugyancsak itt alakították ki a határőrizet második lépcsőjét.

Az állami és politikai vezetés azonban olyan mértékben túlértékelt a nemzetközi helyzet éleződését, a háborús fenyegetettséget, hogy nem elégedett meg a határőrizet ilyen jelentős megerősítésével sem, ezért még 1949 novemberében jelentős létszámmal és további szervezeti átalakítással erősítette a déli és kisebb mértékben a nyugati határszakaszt.

Mindemellett tovább differenciálták az első lépcsőben lévő őröket: 36, 21 és 14 fős őrlelétszámok kialakításával törekedtek arra, hogy a főirányokban kellő erőösszpontosítást érjenek el.²⁹ A főerőkifejtés délre való áthelyezése olyan mértékű volt, hogy 1949 végén már a zászlóaljaknál lévő állomány 50 %-a déli, 20 %-a nyugati és 30 %-a az összes többi viszonylatban teljesítette feladatát.

Ezeknek az intézkedéseknek a nyomán 1949 végére délen, a jugoszláv határ mentén három, nyugaton két lépcsős határőrizeti rendszer alakult ki, ami az adott időszak vezetési, technikai, stb. viszonyai közepette meglehetősen jó hatékonysággal működött. Más kérdés az, hogy ez az összpontosítás a helyzet téves értékelésén alapult, és a politikai vezetés által megfogalmazott fejlesztési célkitűzések nem a társadalom valós igényeit foglalmazták meg, s hogy a fejlesztésnek ez az üteme – figyelembe véve a fejlesztés más területeit és a honvédség egészét is – meghaladta a gazdaság teherbíró képességét.

Azonban határőrizet háborús felkészítésének a határőr szervezet átalakítása csak az egyik elemét képezte. Feladatainak eredményesebb ellátása érdekében már 1948-ban rendőrségi jogkörrel ruházták fel a határvadász alakulatok parancsnokságait és tagjait.³⁰ Ez a jogkör elsősorban a nyomozati és eljárási tevékenységet alapozta meg. A határ mentén védelmi célú letarolást végeztek, ennek során a határtól 50, illetve 200 méteres sávban élő lakosságot teljesen illetve részlegesen kitelepítették,³¹ a korábban itt álló építményeket lerombolták, függetlenül attól, hogy azok milyen korábbi funkciót láttak el. Az ekkor kijelölt határsávokban és határövezetekben igen szigorú korlátozó rendszabályokat vezettek be, amelyek ugyan ellenőrizhetőbbé tették a határtértséget, de a lakosság életét, mozgását, munkavégzését igen megnehezítették. Mindezeket túl a magyar határőrizettől teljesen idegen, addig sosem alkalmazott összefüggő robbanó műszaki zár kiépítését kezdték el, hogy „biztonságosabbá” tegyék a határőrizetet. Ugyan nem a határvadászok készítették, de a határvédelmi rendszer háborús felkészítését szolgálták a honvédség műszaki alakulatai által a déli határszakaszon kiépített védelmi létesítmények.

Ezek, vagy ehhez hasonló intézkedések a jugoszláv határszakasz túloldalán is életbeléptek. Jugoszlávia már 1948-ban lezárta néhány határon átvezető utat, hogy korlátozza a kettősbirtokosok határon át történő szabad mozgását. A magyar tiltakozást a jugoszláv hatóságok figyelmen kívül hagyták, sőt megkezdték a magyar kettősbirtokosok földjeinek kisajátítását.³² 1949-ben a jugoszláv hatóságok már nem állítottak ki a határátlépéshez szükséges igazolványokat, s rövidesen az ilyen igazolványok kiadására jogosult BM ÁVH Határ-, Folyam- és Légirendészeti alosztálya is hasonlóan járt el. Mindezek egyértelműen mutattak a politikai szándék felé, amit végül az MDP KV Államvédelmi Bizottsága 1949. szeptember 29-i ülésén határozott el: a déli határvidéket teljesen le kell zárni.³³

Határőrizet a belbiztonság rendszerében

Az új állambiztonsági koncepció gyökerei egyrészt a Szovjetunió, másrészt az illegalitásból kilépő Magyar Kommunista Párt (később MDP) politikai gyakorlatában keresendő. A kommunisták – okulva emigrációban és illegalitásban töltött évtizedeik tapasztalatain – kezdettől fogva nagy súlyt helyeztek belügyi, rendőrségi pozíciók kialakítására, majd bővítésére. Már 1946-ban befolyásuk alatt álló államvédelmi osztályt hoztak létre a Magyar Államrendőrség szervezetében, amely a következő évek politikai harcaiban komoly és hatékony fegyvernek bizonyult. A politikai hatalom megszerzése után ennek

továbbfejlesztésében látták vezető szerepük megtartásának egyik legfontosabb zálogát. 1948-ban függetlenítették a rendőrségtől és a Belügyminisztérium egyik közvetlen szervezeteként működő BM Államvédelmi Hatóságot hoztak létre belőle. Ez a szovjet belbiztonsági rendszerhez igazodó hatóság nagy jelentőségű szervezetté vált, s bár már rendelkezett karhatalmi alakulatok felett is, még nem volt igazán elegendő nagyságú erő ahhoz, hogy az egész országban, minden körülmények között biztosítsa a kommunista vezetők kizárólagos hatalmát. Jól érzékelték ezt a hatalom birtokosai, ezért – nem kevés moszkvai ösztönzésre – úgy döntöttek, hogy teljes egészében átveszik és Magyarországon is megvalósítják a Szovjetunió belbiztonsági rendszerét, hiszen az jól bevált, eredményesen működő rendszer. (Ugyanez a rendszer épült ki a szovjet befolyás alatt álló országok mindegyikében, még Jugoszláviában is). A szervezet további fejlesztése azonban újabb, bekebelezhető szervezeteket, és a hatáskör még további bővítését igényelte. Ez azonban a belügyön belül már nem volt megoldható.

A honvéd határőrség belügyi szervezetbe való helyezése már az MDP KV Államvédelmi Bizottságának 1949. április 26-i ülésén felvetődött,³⁴ de csak az év végére alakult ki a végrehajtásához megfelelő helyzet. Eredetileg a BM ÁVH szervezetébe való beillesztésre gondoltak – ezzel a rendvédelem rendszerébe került volna –, időközben azonban felerősödtek az ÁVH önállósítására és a miniszteriális felügyelet alóli függetlenítésre irányuló szovjet és hazai törekvések, így a határőrség átalárendelésére az ÁVH függetlenítésével egyidejűleg került sor. Ezért a határőrizet a honvédelmi rendszerből nem a rendvédelmi, hanem az ekkor kialakuló belbiztonsági rendszerbe került.³⁵ Az átalárendeléssel egyidejűleg a katonai elhárítás is az ÁVH szervezetébe került, így ez a hatóság részben ezen a vonalon, részben pedig fegyveres erői (határőrség, belső karhatalom) révén a honvédelmi rendszerhez is kapcsolódhatott.

A határőrség átszervezésének szükségességét a honvédelmi miniszter 1949. december 30-án kelt 17. sz. napiparancsa és az ÁVH vezetőjének ugyanakkor kelt parancsa csupán így indokolta „*A Határőrség átadása az Államvédelmi Hatóság kötelékébe a határszolgálat különleges tulajdonsága és az államhatár fokozottabb őrzésének megerősítése szempontjából történik*”. Ebben az üres, semmit mondó indoklásban nyoma sincs a valós okoknak, hogy Magyarországot öt évvel a világháború után ismét háborúra akarják felkészíteni, s hogy újszülött politikai vezetői olyan mértékben hajlandók kiszolgálni a szovjet vezetést, hogy készek bármit átvenni, megvalósítani, amit azok javasolnak, legfőképpen pedig azt a belbiztonsági mintát, amely majd diktatúrájuknak legfőbb eszköze, hatalmuk hű támasza lesz a következő években. Ezzel lezárult a határőrség történetének három évtizedes, a honvédség szervezetében eltöltött szakasza. A körülmények azonban nem kedveztek a polgári magyar társadalom által korábban már létrehozott³⁶ rendvédelmi jellegű határőr testület visszaállításához. Ez akkor föl sem merült, ellenkezőleg, a változások néhány évtizedre egy sokkal militánsabb, az európai fejlődés vonalától sokkal távolabb eső határőrizeti formát hoztak.

A határőrség államvédelmi rendszerbe illesztése váratlanul, előkészítés nélkül és rendkívül rövid idő alatt – 1949 utolsó két hetében – ment végbe. Csupán néhány államvédelmi tisztből álló bizottság pár napig formálisan vizsgálódott a határőrség főparancsnokságán, majd átvették a szervezetet és a fellebbezésre való intézkedés jogát. Egyidejűleg felmentették SZALVAY Mihály vezérőrnagyot³⁷ főparancsnoki beosztásából, s helyette egy megbízhatóbbnak ítélt államvédelmi tisztet, KAJLI József államvédelmi alezredest nevezték ki a határőrség parancsnokává.³⁸ Felmentették helyetteseit, az összes osztályvezetőt, s valamennyi határvadász (rövidesen határőr) zászlóalj élére államvédelmi tisztet neveztek ki, akik legfeljebb ha felszínes határőrizeti ismeretekkel rendelkeztek. Bizonyára ez is oka volt annak, hogy a szovjet tanácsadók által közvetített szovjet szervezet, eljárás, szabályzat stb. olyan gyorsan gyökeret vert az ÁVH Határőrségnél.

Az átadást követő évben gyökeresen átalakították a határőrséget, s néhány minimális eltéréstől eltekintve a szovjet határőrség kicsinyített másává tették. A határőrségnél tevékenykedő szovjet katonai tanácsadók vezetőjének már az átadáskor meglévő részletes, személyre szóló javaslatával szinte teljes mértékben megegyező módon kicserélték és „megbízhatóbbá” alakították a tiszti és tiszthelyettesi állomány jelentős részét.

Az ÁVH vezetőjének 041. sz. parancsával³⁹ elrendelt átalakítás olyan mértékű személy és eszközmozgást eredményezett, hogy azt csak egy teljes év leforgása alatt, fokozatosan lehetett végrehajtani. E szerint a határőrség az államvédelmi szervezetbe illeszkedett, országos parancsnokságra (és ennek közvetlenjeire), továbbá 9 határőr kerületre és egy önálló zászlóaljra tagozódott. A kerületek még tovább 2–4 (összesen 29) zászlóaljra, azok pedig őrsőkre tagozódtak. 1951. február 1-jével a határőrség átvette a volt határrendőrség feladatának, állományának és eszközeinek nagy részét. A 24 forgalomellenőrző pontot (FEP) közvetlenül a kerületparancsnokok irányítása alá helyezték. Az ekkor kialakított szervezeti struktúra kisebb–nagyobb változtatásokkal lényegében az 1980-as évek végéig fennmaradt.

Az ÁVH Határőrséget és a Belső Karhatalmat 1952-ig formálisan közös parancsnokság irányította, valójában a két szervezet határozottan elkülönült egymástól. A karhatalmat a párt vezetői áttételek nélkül, közvetlenül irányították. A szervezet további új vonásai voltak a déli és nyugati viszonylatban felállított határ menti felderítő szolgálatok és a műszaki zárrendszert kiszolgáló műszaki alegységek. A tartalékokat tovább erősítették, a déli és nyugati kerületek már tartalék századokat kaptak, sőt délen még a zászlóaljok tartaléka is század erejű volt.

Tekintettel a háborús konfliktus feltételezett veszélyére, a déli kerületeket tartalék századaiban, a lövészsakaszok mellé géppuskás és aknavető-szakaszokat is szerveztek. Az őrsök 60, 50, 40 illetve 25 fős szervezetűek voltak. Délen az összes őrs 60 fős volt, de ezeket gyakorta még meg is erősítették. A határőrizet megnövekedett jelentőségét mi sem érzékelteti jobban, mint létszámviszonyainak alakulása. Míg 1945-ben 5000 főre tervezték szervezetét, 1949 végén létszáma 13 000 fő volt, de 1950 végén a 13 550-at, 1952 végén pedig már a 18 000-et is meghaladta.⁴⁰

A határőrségnek az ÁVH szervezetébe illesztését követően alapvetően megváltoztatták a tisztikarának az összetételét is, ezzel kívánták biztosítani e testületnél is az államvédelmi szervezet elkötelezettségét, osztályhűségét. Az átszervezéshez kapcsolt politikai tisztogatás során 168 tisztet és 248 tiszthelyettest távolítottak el a testületből.⁴¹ Eltávolításukkal megfosztották a határőrséget ezek komoly határőrizeti, anyagi, ellátási stb. tapasztalataitól, aminek a következményeit az egész határőrség, különösen pedig a parancsnokságok hosszú ideig érezhették. A „régik” tiszték megmaradt szűk csoportja pedig az 1954 utáni létszámcsökkentések áldozatává vált.

Az eltávolítottak helyének feltöltésére és az új szervezet fokozottabb igényeinek kielégítésére több száz munkás és paraszti származású – elsősorban MDP-tag – fiatalot vettek fel a hivatásos állományba, gondosan ügyelve a származás szerinti összetétel adminisztratív szempontjára. 1952 elejére az 1 454 fős tisztikar 88,6 százaléka már „új tiszt” volt, azaz olyan – szinte kizárólag munkás és paraszti származású – fiatal, akit származása, politikai elkötelezettsége alapján választottak ki és gyorsított tanfolyamokon készítettek fel tiszti beosztására, és aki társadalmi emelkedését kizárólagosan a szocialista rendszernek köszönhetette. Ezzel persze alaposan visszaesett a hivatásos állomány katonai képzettségének színvonala, aminek számottevő javulását csak 1950-es évek közepe felé, az új tiszti iskolák első évfolyamainak szolgálatba állásával lehetett észlelni.

A határőrség legénységi állománya sorozás és behívás útján került állományba. A besorozott legénység szolgálati ideje az időszak nagyobbik részében 3 év volt, aminek elteltével kérhette a továbbszolgálat engedélyezését, illetve a hivatásos állományba vételt. Elnevezésükre az ÁVH vezetője 1951-ben a korábbi „államvédelmi őrs” helyett az „államvédelmi honvéd”, néhány hónappal később pedig az „államvédelmi határőr” rendfokozati elnevezést vezette be, továbbá elrendelte a korábban használatos „bajtárs” helyett az „elvtárs” megszólítást.⁴² Öltözetük megegyezett a honvédségével, azonban zöld parolijuk, vállapjuk és zöld szalagos tányérsapkájuk után a köznyelv „zöldávósoknak” nevezte őket. A lényegi változás azonban nem ezekben, hanem az elkötelezetté tett szervezet vezetésében, működési szellemében mutatkozott meg.

A szovjet szabályzatok adaptálása, a szovjet határőrizeti rendszer magyarországi megvalósítása, valamint a vezetők Szovjetunió iránti elkötelezettségének biztosítása megkívánta, hogy a határőrség vezető beosztású tisztjei a Szovjetunióban végezzék a magasabb katonai iskolákat, tanfolyamokat, a helyszínen tanulmányozva a szovjet határőrizet gyakorlati kérdéseit. Az onnan visszatért határőr tiszték elkötelezettsége nyilvánvaló volt, előttük biztos karrier nyílt.

1950–1953 közötti időszakban az állami költségvetés jelentős részét fordították honvédelmi kiadásokra. Ebből fakadóan az ÁVH, és ezen belül a határőrség is komoly összegeket fordíthatott eszközrendszerének fejlesztésére. E fejlesztés egy része indokolt volt, mivel katasztrofálisnak nevezhető állapotokat szüntettek meg vele. Ilyenek voltak az alkalmatlan őrsök helyett újak építése, villamos áram bevezetése, összeköttetés megteremtése, ruházati és élelmezési ellátás elfogadható szintre való fejlesztése stb. Más részükkel azonban indokolatlanul nagy, és csak az adott időszak hibás politikai céljaival magyarázható beruházásokat eszközöltek. Ezek közé tartozott a nyugati és déli határszakasz teljes hosszában kiépített műszakizár, a határvédelmi objektumok kiépítése, a határőrség tűzérési eszközökkel való ellátása stb. Azonban még a indokolt beruházásoknak is megvolt az a hibája, hogy túlságosan is összpontosított két kiemelt viszonylatra, a délre és a nyugatra.

Az 1950-es szervezeti átalakítással párhuzamosan a Vörös Hadsereg második világháborús gyalogsági fegyverzetét (48. M. 7,62 mm karabély, TT pisztoly, PPS (dobtáras) géppisztoly, golyószóró és a Maxim-géppuska) rendszeresítették a határőrségnél. A járőrök általában vegyes fegyverzettel (a járőrtárs karabéllyal, a járőrparancsnok géppisztollyal) látták el feladatukat. 1956-ig a járőr általános fegyverzetéhez tartozott a 42. M. kézigranát, főleg déli, kisebb mértékben nyugati viszonylatban is el-

terjedt gyakorlatnak számított egyes járőrök golyószóróval, esetleg géppuskával való megerősítése is. Az éjszaka szolgálatot teljesítő járőröket világító pisztollyal is ellátták az összeköttetés jelzésekkel való fenntartása érdekében. 1950-ben még aknavetőket és páncéltörő ágyukat is szerveztek a déli viszonylatú határőr parancsnokságok közvetlen alárendeltségébe, ezeket azonban 1952-ben kivonták a szervezetből és átadták a néphadseregnek. A határőrség gépjármű ellátottsága kirívóan gyenge volt. Csak az 1950-es évek közepén, és akkor is csak a kiemelt irányok kerületparancsnokságai számára tudták biztosítani a kor színvonalán álló Rába, majd Csepel tehergépkocsikat. A határőrizeti feladatok túlnyomó részét ellátó őrsöket ez a fejlesztés azonban nem érintette, közlekedési eszközeik – még az időszak végén is – a kerékpárok, lovasszekerek vagy országos járművek és a hátszlovak voltak. A járőrök azonban leginkább gyalog teljesítették szolgálatukat.⁴³

Az államhatár nem engedélyezett helyen, időben és módon történő átlépése bűncselekménynek számított, amit igen szigorúan szankcionáltak. Az ilyen cselekmény elkövetőit határsértőnek nevezték. Ezek összetétele – erre az időszakra jellemző módon – meglehetősen vegyes volt. Nagyobb részüket a világháború és a kommunista hatalomátvétel előtti politikai, gazdasági elit maradványai, egyházi személyek tették ki, de közöttük számos, a kommunista életideált elutasító, a nyugati életformát favorizáló egyén, illetve sok kalandvágyó fiatal is volt. Figyelemre méltó a kémek és ügynökök magas, 1950 és 1952 között, majd 1956-ban is növekvő száma.⁴⁴ Ezek mellett nagy mértékben folyt az embercsempészség is. A határsértők legnagyobb aktivitását a déli és nyugati határszakaszon tapasztalták, mindketten általában kifelé irányulóan.

Ennek megfelelően a határőrség erőit e két legaktívabb viszonylatban összpontosították. A legaktívabb határőrizet az első lépcsőben lévő őrsök működési területén, a határtól számított 5 km mélységben volt. Azoknak az őrsöknek, amelyek a határsértők mozgását tekintve a legaktívabb irányokban helyezkedtek el, a mögöttes, vagy mélységi területén a határőrizet második, illetve harmadik lépcsőjét alakították ki a zászlóalj- illetve kerület tartalék alegységeinek erőiből. Ezek az 5–15 km-es mélységben kisőrsöket, járőr csoportokat alkalmaztak. A mélységi határőrizet hatékonyságának fokozása érdekében 1951-től a déli és nyugati kerületek szervezetében vonat ellenőrző csoportokat és autóbusz ellenőrző alegységeket hoztak létre.⁴⁵ Ezek feladata a határ közelében fekvő települések, gazdasági üzemek felé irányuló személyforgalom ellenőrzése volt. Nem sokkal később – mivel az a nemzetközi hajózás számára is megnyitott volt – a magyarországi Duna-szakaszon is megszervezték a külföldi hajók kísérését, megfigyelését.⁴⁶ A zászlóalj- és kerületparancsnokságok tartalék erőiknek csak $\frac{1}{3}$ -át alkalmazták állandó jelleggel a legaktívabb irányok mélységi ellenőrzésére. Azok fennmaradó $\frac{2}{3}$ -át állandó készenlétben tartották váratlan eseményekre, mikor is üldözőcsoportokat küldtek ki belőlük, vagy razia során használták fel őket, hogy körülzárják a határsértő tartózkodásának feltételezett területét, és módszeresen átkutassák azt.

A határőr kerületek alegységeik erejét 2–3 lépcsőben, az őrsök járőreiket néhány járőrvonalba vezényelve alkalmazták. Járőrnemek voltak a szakasz, a (magas)figyelő, a portyázó, a nyomsávellenző, a vegyes szolgálatú és az ellenőrző járőrök. Szükség esetén ezeken kívül árukísérő és karhatalmi (fogolykísérő) járőrt is vezényelhettek.

A járőrszolgálat meglehetősen hosszú és fárasztó volt. Időtartama nem ritkán a 12–24 órát is elérhette, adott helyen és időben eltöltendő közbeiktatott pihenővel. A járőr általában két fős volt, de déli viszonylatban (különösen a határmenti feszültség időszakában) több fős, esetleg sorozatlövő fegyverekkel is megerősített lehetett, nem ritkán járőrcsoportokat is vezényeltek a határra. A járőröket szolgálatba indulás előtt az őrsön eligazították feladatukra vonatkozóan. Ekkor kapták meg járőrlapjukat, amelyen pontosan meg volt határozva, hogy mikor hol kell tartózkodniuk, mettől meddig milyen feladatot kell végrehajtaniuk, mikor és hol kell másik járőrrel találkozniuk. A járőrparancsnokok egymás járőrlapját kölcsönösen kézjegyükkel látták el. Szolgálatuk leteltével a bevonult járőrök járőrlapjai alapján számonkérhető és utólag is ellenőrizhető volt tevékenységük.⁴⁷

Az alegységek és kerületek – a határon kialakult helyzet veszélyességétől függően – erőiket három: „rendes”, „fokozott” és „megerősített” határőrizeti mód valamelyikében alkalmazhatták. Ezek közötti különbség az állomány szolgálati megterhelésének növelése mellett néhány szigorító intézkedés bevezetésében, esetleg az őrs plusz létszámmal, technikai eszközzel történő megerősítésében jelentkezett. Azonban a „fokozott” és „megerősített” szolgálatokat az állomány megkímélése érdekében csak korlátozott időre vezethették be.

Az ÁVH szervezetébe illesztett határőrség tevékenységében új szervezeti elemeket is magával hozó új feladatként jelentkezett a határforgalom ellenőrzése. A korábban rendvédelmi testületként működő határrendőri szervezetet és állományt 1951 végére sikerült betagolni a határőrök katonai rendszerébe. Az új speciális feladatokat ellátó alegységek a (határ)forgalom ellenőrző pontok (FEP) elneve-

zést kapták. Katonai jellegüket erősítette a határőr sorozottállomány bevonása a határátkelőhelyeken folyó kutatási és biztosítási feladatokba. A FEP-ok feladatköre meglehetősen széles volt, a határon átlépő személy- és áruforgalom ellenőrzése mellett az előbbieket nyilvántartását is vezették, átkutatták a szállítmányokat, ellenőrizték a hajóokmányokat és részt vettek a mélységi útvonalak ellenőrzésében. Fő feladatuknak azonban a nemzetközi utasforgalomban elvegyülő, jól álcázott kémek felderítését, kiszűrését, fegyverek, lőszeres és illegális propagandaanyagok felfedését tekintették. Az 1951-ben kiadott FEP-szabályzat a bizalmatlanság légkörének megfelelő szigorú ellenőrzést írt elő.⁴⁸ Az 1950–1953 között időszak sajátos nemzetközi és belpolitikai körülményei között a határforgalom azonban egyáltalában nem volt számottevő, az éves személyforgalom 100 000 – 160 000 fő között mozgott csupán. Jugoszláv viszonylatban jó ideig nem is volt.

Az államhatár rendjét általában kétoldalú egyezmények írták elő, amelyek megsértését a szomszédos országok határőrizeti szervei közösen vizsgálták ki és rendezték el. A jugoszláv határszakaszon azonban különösen sok és súlyos határrendsértés, provokáció, sőt incidens is történt. Ezek elrendezésében a megromlott viszony miatt egyik fél sem tanúsított korrekt magatartást, s ezek újólág forrásaivá váltak az áldatlan határmenti viszony fennmaradásának. 1953 után három külön egyezményt kellett létrehozni a rend hozzávetőleges visszaállításához.

A Minisztertanács, majd felhatalmazása alapján a belügyminiszter kezdetben csak délen, az államhatár fokozottabb őrzése érdekében 15 km mélységű határövezetet, 500, 100 és 50 méteres határsávokat jelölt ki a személyforgalom korlátozása és fokozott ellenőrzése céljából úgy, hogy azok a határ felé közeledve egyre szigorúbb korlátozó rendszabályok érvényesítését jelentették.⁴⁹ Az itt élő vagy dolgozó emberek számára a rendőri vagy határőrizeti szervek csak nagyon szigorú elbírálás után adtak ki ideiglenes vagy állandó tartózkodásra jogosító engedélyeket. A belépési és benttartózkodási engedélyekhez hasonló engedélyekhez volt kötve a határvízi halászat, közlekedés és határmenti vadászat, épületemelés, növénytermesztés, sőt egyes munkavégzések is. A kialakított határövezet és határsávok ellenőrzése komoly feladatot rótt a határőrségre, de a vele együttműködő különböző államvédelmi szervezetekre is. 1952-ben az osztrák határszakaszára is kiterjesztették a határövezet és határsávok jugoszláv szakaszon már kiépült rendszerét.⁵⁰

Az ÁVH szervezetébe integrált határőrség számára új felderítő szervet hoztak létre, amely szorosan kapcsolódott a belbiztonsági operatív szervek rendszeréhez. Fő feladata volt az ügynöki, informatori hálózat révén időben adatokat szerezni az ellenséges ügynökök, ember-és árucsempészek tevékenységéről, a készülő határsértésekről ezek megelőzése és megakadályozása érdekében. A határőr felderítő tisztek és tiszthelyettesek képzése az ÁVH operatív szerveivel azonos intézményben történt, munkájuk során a továbbiakban is szorosan együttműködtek velük, ebből fakadóan az általuk alkalmazott törvénytelen munkamódszerek sem igen különböztek.

A határőrizet anyagi-technikai biztosítását alapvetően meghatározta az a körülmény, hogy az 1950-es évek elején az állami költségvetés jelentős részét fordították honvédelmi kiadásokra. Az ÁVH és ezen belül a határőrség is számottevő összegeket fordíthatott anyagi és technikai ellátottságának fejlesztésére. Az elhelyezési, ruházati és fegyverzeti ellátás javítása mellett ugrásszerű fejlődés következett be a határőrizet műszaki, technikai biztosításában is. Először déli és nyugati viszonylatban építették ki a vezetékes híradó összeköttetést a legfontosabb szolgálati helyek és az őrs, a zászlóalj- és a kerületparancsnokságok között.⁵¹ Ezt később kiegészítette a kerületek és az országos parancsnokság közötti rádió és géptávíró összeköttetés is. Később, igaz mérsékelt ütemben a többi határszakaszon is megkezdték a híradórendszer kiépítését.

A nemzetközi helyzet romlása következtében a kormányzat a teljes déli és nyugati határszakaszon, mintegy 550 km hosszan fenntartotta az 1940-es évek végén kiépített műszaki határvédelmi berendezést a drótkerítéssel, aknazárral és nyomsávval egyetemben,⁵² sőt 240 új fa magasfigyelőt építettek fel, közülük többet fényszórókkal is elláttak. A határra vezető utakat, pedig éjjelre szögesdrót-hengerrel, sorompóval, jelzőkészülékekkel zárták le.

A határőrizet belügyi szervezetbe kerülése

Az eltúlzott honvédelmi fejlesztés, a diktatúrává torzult demokrácia azonban katasztrófa felé sodorta az országot. Ezt elkerülendő 1953 után több intézkedés is megcélózta a legszélsőségesebb vonások megszüntetését, ezek egyikeként megszüntették az ÁVH különleges helyzetét és ismét miniszterialis ellenőrzés alá helyezték, a belügyminisztérium szervezetében.

Az átszervezés során a határőrség is a belügyminisztérium szervévé vált, formálisan önállóan, valóságosan azonban a BM ÁVH-hoz ezer szállal kötődve. A törvényi felügyelet és az állami ellenőrzöttség bizonyos előrelépést jelentett a korábbi viszonyokhoz képest, azonban a célok, feladatok és el-

járások csak módosultak, alapvető áttörés ezekben nem következett be. Bár a szervezet élére új vezetőket állítottak,⁵³ azonban a régiók befolyása sem szűnt egészen meg, sőt a korábbi parancsnok PIROS László vezérőrnagy belügyminiszter lett.

Sokkal nagyobb jelentőségűek voltak a fegyveres erők létszámának, költségvetésének csökkentését célzó lépések. Hatásukra a létszám a következő években állandóan csökkent, a határőrség szervezete folyamatosan leépült.⁵⁴ Ennek hatását némileg csökkenteni tudták azzal a belső átcsoportosítással, amelynek feltételeit a magyar-jugoszláv szembenállás mérséklődése, majd a határ menti viszonyok bizonyos normalizálódása teremtett meg. 1954 novemberében a határőrségnél is végrehajtották a fegyveres erők egészét érintő létszámcsoökkentés első hullámát. Ez csak a határőrség esetében több mint 3000 fős csökkentést jelentett. Megszüntettek 14 zászlóaljparancsnokságot és összes aknavető alegységet. Az ideiglenesen létrehozott sárospataki önálló zászlóalj sem növekedést jelentett, mivel az a 7. és 8. kerületek állományából állt föl. Román, szovjet és csehszlovák viszonylatban teljesen fölszámolták a kerületek és az őrsök közötti zászlóalj vezetési szintet.

1955-ben kis mértékben folytatódott a létszám csökkenése, nagyobb jelentőségű volt azonban az az erőátcsoportosítás, amely a szovjet csaptok Ausztriából való kivonásának hatására hajtottak végre. A négyhatalmi egyezmény nyomán megváltozott a katonapolitikai és határőrizeti helyzet: a nyugati határszakasz a legfőbb veszélynek tekintett imperializmussal való érintkezés felülete lett. Ebből fakadóan itt jelölték ki a határőrizet főirányát és több lépcsőben – elsősorban délről – ide összpontosították az erők jelentős részét.

1956 során többször módosították a határőrség szervezetét, főleg az év első felében nem stabilizálódott a hadrend. Januárban megszüntették a nyugati és déli viszonylatú zászlóaljparancsnokságokat is, az őriszentpéteri és szegedi kivételével.⁵⁵ Ezzel egyidejűleg megszüntették az önálló zászlóaljakat is. 1956 márciusában minisztertanács határozata alapján tovább csökkentették a létszámot, és az ősz folyamán a déli határszakaszcsoőr jelentős erőket csoportosítottak nyugatra olyan mértékben, hogy a főerőkifejtés déli irányultsága teljesen nyugatira változott. A hozzávetőlegesen 600 km hosszú déli határszakaszon 3 kerületnél 53 db 50 fős őrs és négy FEP látta el a feladatokat, ezzel szemben a körülbelül fele ekkora nyugati határszakaszon négy kerület, három zászlóalj, 56 db 60 fős őrs és három FEP-ja lényegesen nagyobb erőösszpontosítást jelentett, ami ráadásul mélységben tagoltabban is volt elhelyezve.

A határőrizeti feladatok ellátására csak az erőösszpontosítás áthelyeződése és a határővezetettel, határsávval kapcsolatos adminisztratív intézkedésekben végbement liberalizáció⁵⁶ hatott számottevően. Ugyanakkor a határforgalom – a nemzetközi élet feszültségeinek csökkenésével – számottevő növekedést mutatott. 1953–1956 között közel ötszörösére nőtt a határátlépések száma. A határra telepített műszaki zár viszont nem igazolta a vele szemben támasztott reményeket. Alig javította a határőrizet eredményességét, miközben technikailag és erkölcsileg amortizálódott, s a határőrökre is egyre nagyobb veszélyt jelentett.⁵⁷ Végül is politikai döntés született a műszaki zár felszámolásáról, amit az év végéig be kellett fejezni.⁵⁸

Az egymást követő létszámcsoökkentések elbizonytalanították a hivatásos állományt. Nagyon sok, korábbi társadalmi közegéből kiemelt munkás és paraszti származású fiatal, aki eddig biztos egzisztenciát látott a fegyveres pályán, s most szükségszerűen azzal szembesült, hogy feleslegessé vált. Sokukat leszerelték, holott korábbi gyökereik már elszakadtak, s a válságban lévő gazdaságba visszailleszteni amúgy sem volt könnyű.

Hasonló hatást fejtett ki az állományra a korábbi visszaélések, túlkapások kivizsgálására tett kormányzati, miniszteriális lépések. Addig arra nevelték, képezték a határőrség hivatásos állományát, hogy a proletárhatalom védelme érdekében könyörtelenül le kell számolni az osztályellenséggel, az osztályharcban nem lehet engedelményeket tenni, s hogy a forradalmi erőszak a nép érdekeit szolgálja. 1953 után pedig azt kezdték látni, hogy törvénytelen eljárásaik miatt egyiküket is, másikukat is felfüggesztik, vizsgálat alá vetik, elmarasztalják. A korábbi külső ellenség már nem ellenség, akire korábban azt mondták, hogy belső ellenség, azt rehabilitálják, akivel együtt szolgáltak arról kiderül, hogy rossz ügyet és rosszul szolgált, stb. Mindezek elbizonytalanították az állomány, egzisztenciájában érezte fenyegetve magát, ezért senki nem mert politikai kérdésben állást foglalni, nehogy később emiatt érje vád.

Ha meg akarjuk vonni az időszak határőrizete fejlődésének mérlegét, egyértelmű megállapítást aligha tehetünk. A határőrizet 1945-ös helyreállítása a korábbi alapokon indult és évekig e mentén szerveződött, bár voltak új elemei is. A honvédelmi szervezetből a rendvédelmi szervezetre való váltás sajnálatos módon nem úgy sikerült ahogy a határőrizet természetéből ez normálisan következett volna. Nagyhatalmi érdekek és belpolitikai torzulások egyaránt egy európai és hazai fejlődési tendenciáktól merőben eltérő irányba hatottak. Az állambiztonsági rendszerbe kényszerített határőrizet pedig magán

viselte kora minden kedvezőtlen jegyét: politikailag befolyásolt, katonai jellegű, totális és elnyomó volt. Az ekkor kialakított határőrizeti rendszer csak mérsékelten tükrözte az ország jelentős anyagi ráfordításait és az állomány erőfeszítéseit, szervezete, eljárásai idegen mintát követtek, s az elé állított célok, feladatok nem a magyar társadalom valós céljai és elvárásai voltak.

Bár már 1953-ban a Belügyminisztérium alárendeltségébe került a határőr szervezet, ekkor azonban még nem jelentett valódi szakítást a korábbi rendszerrel. A valóságos belügyi határőrizet majd csak 1957 után alakult ki.

A belbiztonság rendszerében meginduló változások a határőrizetet – a létszámcsoökkentések és az erőösszpontosítás megváltozása mellett – a határforgalom területén érintették leginkább. 1956 tavaszán (15 éve először) megindult az útlevél-kiállító szervezetek decentralizálása (a Belügyminisztérium megyei főosztályok feljogosítása bizonyos útlevélfajták kiállítására), megkezdődött a szocialista és a nyugati viszonylatú utazók és utazások differenciált kezelése, a vízumkiadás ismét a külképviseletek saját hatáskörébe került (tehát itt is decentralizálás történt). Tárgyalások kezdődtek minden szomszédunkkal (még Ausztriával is) a kishatárforgalom újbóli bevezetéséről, számottevően nőtt a külföldre utazók száma, az útlevélellenőrzés módszerei megváltoztak: csökkent a várakozási idő, megszűnt a vonatok megállítása a határponton: helyette menet közbeni ellenőrzést kezdtek bevezetni, az útlevélkezelő járőrök pedig a korábbi sorozatlövő fegyverek helyett csupán pisztollyal ellenőrizték az utasforgalmat, stb.

A változások azonban igen mérsékeltek és későn indítottak voltak. A magyar társadalom igényei messze meghaladták azt a mértéket, ameddig a politikai elit a reformok terén el tudott, és el mert menni.

Mindezek ellenére mégsem mondhatjuk, hogy a magyar határőrizet fejlődésének hiábavaló, felesleges szakasza volt. Több olyan tanulsággal szolgált, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a következő periódus határőrizete jobbá válhasson, és idővel visszatérhessen a nemzeti fejlődése és az európai tendenciák által kijelölt keretek közé.

A határőrség tevékenysége az 1956. évi felkelés idején

A határőrség személyi állományát az előbbieken vázolt előzmények után 1956 őszén teljesen felkészületlenül és felemás állapotban érték a belpolitikai események. Ez tükröződött a szervezet és a személyi állomány szabadságharchoz való viszonyán. Voltak, akik korábbi politikai elkötelezettségük alapján szembehelyezkedtek a felkeléssel, s kibontakozásának megakadályozásában, leverésében tevőlegesen is részt vállaltak. Mások önként vagy a körülmények kényszerítő hatására elhagyták a szervezetet, közülük néhányan – kihasználva a határ nyitottságát és ellenőrizetlenségét – külföldre távoztak. De olyanok is akadtak, akik kapcsolatot kerestek és találtak a felkelőkkel, s egyénileg vagy az általuk vezetett szervezet élén a szabadságharc oldalára álltak.

A politikai vezetés kezdetben nem számolt a határőr erők alkalmazásával, mivel ilyen feladatokra azok fel sem voltak készítve. Mégis, az állambiztonsági erők elégtelensége arra készítette a vezetést, hogy a határőr csapatokat is igénybe vegyék.

A Határőrség Országos Parancsnoksága – nyílán politikai elvárásoknak megfelelően – jelentős erőket és vezetőket vont el a határőr kerületektől, szám szerint az 1. (Győr), a 6. (Pécs), a 7. (Kiskunhalas), a 8. (Orosháza), a 9. (Nyírbátor) és a 11. (Balassagyarmat) kerületektől, és vezényelték Budapestre, Debrecenbe és Győrbe, az ottani belügyi alakulatok megerősítésére. Ez a mérsékelt megerősítés viszont jelentős hiányokat eredményezett a határt őrző alakulatoknál. Ennek következtében a határ őrzésének feladata háttérbe szorult, tevékenységük jobbára a határőr objektumok, fegyverzet és lőszerkészletek megőrzésére, a helyőrségben élő hozzátartozók megóvására korlátozódott. A Budapestre rendelt határőr alegységek – más erőkkel együttműködve – több harccselekményben vettek részt, ezek során veszteségeket is szenvedtek, de már október 28-án visszatértek eredeti szolgálati helyükre.

A szolgálati helyén maradt állomány többnyire nem avatkozott be a laktanya falain kívül zajló eseményekbe, a lakosság határozott, egyes esetekben erőszakos törekvéseit – a körülményeknek és a lehetőségeknek megfelelően – igyekeztek békés eszközökkel leszerelni. A lakossággal való összetűzés elkerülése érdekében több órsról a lakosság ellenszenvét kiváltó határőr tiszteket a kerületekhez berendelték, vagy szabadságolták.

Október végéig az objektumait és a raktározott fegyverzetet őrző határőr alegységek, valamint a követelőző polgári személyek között három esetben történt fegyveres összetűzés:

- október 26-án Mosonmagyaróváron, (105 halott);
- október 27-én Mórahalmon és Berzencén.

Nem sikerült tisztázni, hogy Sopronköhidán a határőr őrs állománya milyen formában és mértékig vett részt az elítéltek kitörésének megakadályozásában.

Az állomány körében nem volt ritka a dezertálás és a külföldre szökés, a honvéd alakulatoktól a határőr őrsökre vezényelt erősítés pedig sokszor csak rontott a helyzetükön. Több alegységnél pedig a helyi forradalmi vezetők leszerelték a sorozott állomány jelentős részét és hazaküldték. Máshol viszont az objektumörzésen túl – valamilyen mértékig – a határőrizet ellátására is jutott erő. Megint más helyeken pedig a szovjet csapatok támadásának visszaverésére készültek fel.

E rendkívül vegyes kép mellett annyi mindenesetre megállapítható, hogy a határőrség vezetése és szervezete megbomlott, a határőrizet ellátása pedig esetlegessé vált.

Ahogy a magyar társadalom életében, úgy a határőrség fejlődéstörténetében is egy időszakot lezáró választóvonalnak kell tekintenünk az 1956. évi felkelést és szabadságharcot. Magyarország történetének 1949–1989 közötti szakaszát a Szovjetunió befolyása alatt indikált szocialista fejlődés kísérlete jellemezte. A szakasz két jól elkülöníthető időszakra bontható: egyrészt az 1949–1956 közötti időszakra, amikor direkt szovjet behatás alatt totális proletárdiktatúra érvényesült, másrészt az 1957–1989 közötti időszakra, mikor is közvetetten érvényesített szovjet behatás alatt a diktatúra és a demokrácia sajátos elegyével próbálták elfogadhatóvá tenni és ezzel megmenteni a szocialista társadalmi rendszert. A szocializmusnak ez a sajátosan magyar reformkísérlete tette Magyarországot a „*legvidámabb barakk*” országává.

A két időszak közötti eltérés a magyar rendvédelem, s ezen belül a határőrizet jellemzőiben is visszatükröződött, jóllehet közvetlenül a felkelés leverése után még a diktatórikus elemek domináltak, s a demokratikusabb vonások csak a stabilizáció éveitől erősödhettek meg.

Ahogy a rendvédelem, úgy a határőrizet területén is fordulópontot jelentett a szabadságharc: nyilvánvalóvá vált, hogy az ország hagyományaitól idegen, szovjet minta alapján felépített, diktatórikus, az elnyomó funkciót előtérbe helyező és azt túlhangsúlyozó rendvédelmi rendszer tovább nem tartható fenn. Elengedhetetlen a rendvédelem nemzeti és európai jellegének erősítése.

Mivel azonban a szabadságharc nem győzedelmeskedett, a korábbi hatalmat restaurálni igyekvő politikai körök a rendvédelemnek csak a reformokkal való módosításaira törekedtek, és nem a strukturális megváltoztatására. Ám az 1956 utáni modernizációs törekvések is csak elodázní voltak képesek a rendvédelem alapjait érintő változtatások szükségességét, ami ekkor még nem, hanem majd az 1989-es rendszerváltással kezdődött el.

A belügyi rendszer határőrizete

A felkelés leverése után a konszolidáció jegyében a többi fegyveres erővel egyetemben a létszámában megerősített, 15 000 fős határőrség is a dr. MÜNNICH Ferenc vezette Fegyveres Erők Minisztériumának irányítása alá került. Ez a helyzet azonban 1957-ben okafogyottá vált, ezért a szervezet visszatért a belügyi szervezetbe. Ugyan már 1953-ban ismét a Belügyminisztérium irányítása alá került a határőrség, bár a szocialista éra belügyi határőrizetének rendszere igazából csak 1957 után alakult ki.

A BM Határőrség állományát nem csak kiegészítették, de a szervezetét is megszilárdították, sőt új elemekkel is gazdagították (vasútellenőrző csoport, gépkocsizó századok stb.) Ám ezeknek csak egy része volt határőrizeti szempontból indokolt, más részük inkább karhatalmi feladatokat oldott meg. A kerületparancsnokságok tartalék erői gyakran erősítették meg az amúgy is felduzzasztott őrsöket, gyakorta pedig tehergépkocsira ültették őket, és pusztán demonstrációs céllal végigvonultatták őket a településeken: lássák van erő a rend fenntartására. Ismét kiépítették a műszaki zárat, immár csak nyugati viszonylatban. Ennek részeként a drótkerítések és nyomsáv mellett sor került az aknazár telepítésére is.

1958-ban a mélységi területeken, tehát a határ vonalától számított 10–15 km-es határövezetben, az osztrák irányban minden kerületnél 91 fős portyázó századokat szerveztek, és a fontosabb vasútvonalakon forgalomellenőrző alegységek ellenőrizték a határ felé tartó vonatok személyforgalmát. Ezen kívül a nyugati és déli határszakasz mentén szervezett kerületek és a kerületeknél levő zászlóalj is 91 fős tartalék századokkal rendelkeztek. Románia, Csehszlovákia és a Szovjetunió viszonylatában a kerületeknél csak tartalék századok voltak.

A kialakult politikai helyzetre, a határsértők nagy aktivitására való tekintettel 1958 végéig külön intézkedésekkel további belső átcsoportosításokat hajtottak végre. 1958. december 31-én a Határőrség szervezetébe 11 határőr kerület, 3 zászlóalj, 189 őrs, 25 forgalom-ellenőrző pont (FEP), a Tiszti Továbbképző Iskola, a Kutyakiképző Iskola és a Lovas Iskola tartozott. Az erőket, eszközöket azonban nem egyenletesen osztották el a határ minden szakaszára, hanem a politikai elvárásoknak megfelelően az osztrák és jugoszláv határra súlyozták. Ausztria irányában 4 határőr kerület, 3 zászlóalj, 55 őrs, 4

FEP, 7100 fővel hajtotta végre a határőrizeti feladatokat 354 km-es határszakaszon; Jugoszlávia irányában 3 határőr kerület, 56 őr, 5 FEP, 3396 fővel 618 km-es határszakaszon; Románia, a Szovjetunió és Csehszlovákia irányában összesen 4 határőr kerület, 78 őr, 16 FEP, 3339 fővel 1257,1 km-es határszakaszon.⁵⁹

Ahogy az 1950-es évek első felében a déli, most a nyugati határszakaszon képeztek erőösszpontosítást. Itt a határsértők mozgásának fő irányában 80–90, egyéb irányokban 70 fős őrök tevékenykedtek. Ugyanakkor az északi és keleti határokon még a 20 főt is alig haladta meg az őrök létszáma. A határőrség erőinek felét a legveszélyesebbnek ítélt nyugati, negyedét pedig a jugoszláv határszakaszra összpontosította.

A szervezet legfőbb feladatául a határőrizet helyreállítását és a határhelyzet stabilizálását jelölték meg. Ennek jegyében ismét telepítették az aknamezőt – azonban már csak a nyugati határszakaszon, és csupán 7 m szélességben. Ez a nyomsávval és kapcsolódó drótkerítésekkel együtt egy 20–25 m széles műszaki zár részét képezte, közel a határvonalhoz.

Az 1958-ban kiadott Határőrizeti Szabályzat egyik új vonása az volt, hogy a határmenti együttműködő lakosságot már nyíltan igénybe vehette az őrparancsnok. Ettől kezdve az 1980-as évek végéig egyre jobban kiszélesedett a határtérségben élő lakosság határőrizeti részfeladatokba történő bevonása, amely az önkéntesség és kölcsönösség talaján állt.

A menekülőket ismét határsértőként kezelték, akik bűncselekményt készülnek elkövetni. Mindez azt a politikai célt szolgálta, hogy a nyugati határt „résmentesen” lezárják. Ennek jegyében a fegyverhasználat előírásait is „keményebbre” módosították.

A határőrizet rendszere legalább két lépcsős volt, de nyugaton és főleg a határőrizet legaktívabb, úgynevezett főirányában három, sőt a Győr–Mosonmagyaróvár–Hegyeshalom irányban négy lépcsőt is kialakítottak. Az első lépcső alegységeit az őrök és kevés számú forgalomellenőrző-pont képezte a határvonal közvetlen közelében. Nyugaton ezek az őrök nagy létszámúak voltak. A második és további lépcsők alegységei már a határőrizet mélységét alkották. Itt a zászlóalj és kerületek közvetlen és tartalék alegységei láttak el határőrizeti feladatokat a határvonaltól távolabb. Így a tömegközlekedés utasainak ellenőrzésével már nagy mélységben megkezdődött, s a határhoz közeledve gyakoriságával és intenzitásával egyre fokozódott a határellenőrzés. A határhoz közeli településeket megközelíteni csak többszöri ellenőrzés után lehetett, a határsávba bejutni pedig szinte lehetetlen volt.

Mindezek az intézkedések végül is meghozták az eredményt: évről évre eredményesebbé vált a határőrizet. Míg 1956 ősze és 1957 nyara között közel 200 000–250 000 fő hagyta el illegálisan az országot, az 1950-es évek végén az elfogott határsértők száma csupán évi 2–5 ezer fő között mozgott. Az eredményességet ugyanakkor rontotta a jugoszláv viszonylatú határőrizeti szervek romló teljesítménye, ezért 1959-ben szükségessé vált a Határőrség szervezetének rendezése, létszámának növelése.

A HT 2/116/1959. számú határozata 1120 fővel emelte a Határőrség létszámát, alapvetően a nyugati és déli határszakasz megerősítése céljából. 1959 augusztusában új szervezetet,⁶⁰ majd októberben új alárendeltségi táblázatot készítettek és hagytak jóvá.

Ami pedig a határforgalom ellenőrzését illeti, a konszolidáció okán véget vetettek az 1956 elején bevezetett reformoknak, és úgy az útlevél-, vízum- és kishatárforgalmi ügyek kezelése, mint a határforgalom ellenőrzése visszatért az 1950-es évek első felében tapasztalt rendszerhez, sőt talán még annál is szigorúbb lett.

A politikai rendszer stabilizációja az államhatáron is érezte a hatását, aminek következtében egyre inkább lehetővé vált a koalíciós érdekek érvényre juttatása. A Varsói Szerződés tagállamainak külső határa nálunk az osztrák és a jugoszláv határszakaszokkal esett egybe, ezért az internacionalizmus elvét követve a magyar határőrizetnek erre a két viszonylatra kellett összpontosítania. Az osztrák szakasz eddig is a határőrizet fő iránya volt, ám a jugoszláv viszonylatú határőrizet jó évtizeden keresztül folyamatos visszafejlesztés alatt állt. Az 1960-as években ezt a folyamatot megállították, s ha nem is olyan mértékben, mint az osztrákot, de kiemelt viszonylatként kezelték. Ez a szervezeti és technikai ellátottságtól az adminisztratív rendszabályokig szinte mindenben nyilvánvaló volt. E két viszonylat határőrizetének ereje jóval meghaladta az ország igényeit, s ez semmi mással nem igazolható, mint a koalíciós kötelezettségvállalások maradéktalan teljesítésével.

A határőrizet sem eljárásaiban, sem eszközrendszerében nem volt korszerűnek tekinthető. Viszonylagos hatékonyságát mennyiségi tényezőkkel igyekeztek biztosítani. Az erőknél a nyugati határvonalra telepített túlsúly mellett ilyen tényező volt a mélységi határőrizet kiépítése is. Az államhatár mellett tevékenykedő első lépcsős őrökre nagyobb erőt biztosítani már nem volt célszerű – mivel nem eredményezett volna arányosan nagyobb hatékonyságot –, a határőrizet második lépcsőjébe, a határőrizet 10–15 kilométeres mélységébe biztosítottak jelentősebb erőket. A zászlóalj és kerületek tartá-

lék és közvetlen alegységei itt kerültek határőrizeti alkalmazásra. Ugyancsak ezt a célt szolgálta a felderítő szervezetek megerősítése is, 1964-ben került sor a segédoperatív tiszthelyettesi beosztások rendszeresítésére. Ők ellenőrizték – már nagy mélységben is – a határtérségbe irányuló tömegközlekedést is.

Csupán két korszerűnek számító szervezeti intézkedés történt a határőrség megerősítésére, ez pedig az ABV alegységeket 1965. június 1-jétől történő szervezetbe állítása volt.⁶¹ Ennek viszont határőrizeti jelentősége volt vitatható, sokkal inkább szolgált honvédelmi és azon túl koalíciós védelmi célokat, min magyar határőrizetét.

Az 1960-as évek végére elavulttá vált a műszakizár, a csak embertelen megtorlást eredményező aknamezőnek sok határőr is áldozatul esett, mindemellett sem határőrizeti, sem országvédelmi szempontok nem indokolták további fenntartását, ezért felszámolták. Helyette a teljes nyugati határszakaszon – a határtól számított általában 2 kilométeres mélységben – elektromos jelzőrendszert építettek ki, amely semmilyen sérülést nem okozott, csupán az áthatolás megállapítására és jelzésére volt alkalmas. Kiépítése a nyugati határszakaszon teljesen átalakította a határőrizet addigi rendszerét és az alkalmazott eljárásokat.⁶² Jó egy–másfél évtizedig hatékony eszköznek számított.

A BM Határőrség szervezeti felépítésére az 1960-as évek végére a sok embert igénylő védelmi jellegű egységeket, alegységeket tartalmazó felépítés volt a meghatározó. A gyenge felszereltséggel rendelkező, de nagy létszámú őrsök mellett a második lépcsőben, valamint a parancsnokságokon települt zászlóaljok, tartalék őrsök, századok, vonatellenőrző alegységek alkották a Határőrség szervezetének döntő részét.⁶³

A BM Karhatalom megszüntetése miatt annak korábbi őrzés-védelmi feladatait a BM Határőrség vette át. Ezért az MSZMP Politikai Bizottságának 1969 novemberi és 1970 októberi határozatai alapján 1971. július 1-jével szervezeti egyszerűsítést hajtottak végre és új állománytáblázatokat adtak ki.⁶⁴ Az új szervezeti elemek egyike a határőrség közvetlen zászlóaljának Határőr Ezredé történő átszervezése volt.

A rendvédelem és azon belül a határőrizet jogi környezetének szabályozása érdekében 1974 végén megjelent a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának törvényerejű rendelete,⁶⁵ valamint még ebben az évben minisztertanácsi rendelet,⁶⁶ majd a végrehajtására vonatkozó belügyminiszeri rendelet,⁶⁷ amellyel – a második világháború után – először került sor a egységes jogi szabályozásra a belügyi szervezetek alaptevékenységére vonatkozólag. E szabályozás eredményeként határozták meg a határőrség helyét, szerepét és feladatait. A törvényi szabályozást követte a határőrizeti szabályzatok kiadása, amelyek közül az őrsökre a „Hör/2”-es vonatkozott.

Az 1974 évi 40. sz. minisztertanácsi rendelet tartós szabályzónak bizonyult, változatlan formában maradt fent 1989-ig. Mindemellett, hogy az ország vezetői fontosnak tartották a határok őrizetének jogi szabályozását, azt „csak” egy minisztertanácsi rendelettel szabályozták, törvény megalkotására továbbra sem került sor.

1961 és 1989 közt működött a „puha diktatúra” útlevélrendszere, amelynek legjellemzőbb vonása a szocialista és kapitalista utazások megkülönböztetése volt. A határátlépések száma jelentősen növekedett, de politikai okokból a nyugatra utazásokat továbbra is igyekeztek korlátozni (1972 és 1984 között ennek legszebb példája a kétféle – keleti és nyugati – magánútlevél léte). Ennek ellenére ezt a korszakot az jellemzi leginkább, hogy fokozatosan bővül a nyugatra utazás lehetősége is, míg keletre lényegében korlátozás nélkül lehetett utazni.

Az 1975 augusztusában – Helsinkiben záróokmány aláírásával lezárult – az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet szabályozta a különböző rendszerű országok egymás mellett élését. Ennek szellemében hazánk is szakított korábbi mereven elzárkózó politikájával és rálépett azoknak az utaknak az egyikére, amelyek majd másfél évtizeddel később elvezettek a Szovjetunió irányítása alatt álló tömb széthullásához.

Határőrizeti vonatkozásban ez elsősorban a határforgalom megnövekedésében, a határőrizeti feladatok körét illetően pedig a határforgalom-ellenőrzés előtérbe kerülésében jelentkezett. Az 1970-es évek második felétől évről évre újabb határátkelőhelyek nyíltak, s jelentősen megnövelték a határforgalom-ellenőrzésében résztvevő állomány számát, a határőrzést ellátók rovására. A technikai fejlesztés is elsősorban erre a szakterületre irányult.

Az 1980-as években pedig gyökeres fordulat állt be a határhelyzetben. A második világháború óta először állt be alapvető változás a határsértők nemzetiségi összetételében. Továbbra is a kifelé irányultság maradt a meghatározó, azonban eddig jellemzően magyar állampolgárok közül került ki a tiltott határátlépést elkövetni szándékozók túlnyomó többsége, ebben az évtizedben viszont több hullámban más és más nemzetiségű határsértők tömegei indultak a magyar-oszták határszakasz illegális átlé-

pésére. Elsőként az NDK állampolgárok vélték úgy, hogy itt juthatnak legkönnyebben nyugatra. Később a lengyelek próbálkoztak legnagyobb számban, míg az évtized végén jellemzően a román diktatúra elől menekülők domináltak. Ezek jobbára legálisan utaztak az országba, de útiokmányaik nyugati továbbutazásra már nem jogosították fel őket, ezért választották az illegális utat. Közben a magyar állampolgárok aránya határozottan lecsökkent, s a világútlevél 1988. évi érvénybelépésével gyakorlatilag meg is szűnt.

A külföldi menekülteknek ez az áradata csupán a határőrök számára okozott volna nehézséget, ám az ország gazdasági teherbíró képességét kezdte meghaladni egy olyan határőrizeti rendszer fenn-tartása, amely már egy ideje nem is nemzeti, hanem kifejezetten koalíciós érdekeket szolgált. Végül ezekkel az érdekekkel való szakítást jelentette, amikor a kormány nem vállalta az elektromos jelzőrendszer további felújításával és fenntartásával járó költségeket, s döntés született üzemeltetésének felfüggesztéséről, később a szakaszos, majd a teljes lebontásáról. Szakmai szempontból ezt a határőrség vezetése már egy ideje szorgalmazta, mivel a rendszer eddigre már nem csak anyagilag, hanem erkölcsileg is amortizálódott. Kiismerhetővé és leküzdhetővé vált, miközben az állományt teljesen kimerítette kiszolgálása. Az internacionalista érdekekkel való végleges szakítást jelentette 1989. szeptember 11-én a soproni határátkelőhely megnyitása az NDK nálunk várakozó, de hazatérni már nem akaró tömegei előtt.

Eddig tartott a szocialista társadalom reformokkal meghosszabbított, de tovább fent már nem tartható határőrizeti rendszerének léte. Szerencsére összeomlása szervesen részét képezte a társadalmi rendszer összeomlásának, így a rendszerváltással egyúttal megteremtődött a polgári állam határőrizeti rendszere kiépítésének lehetősége is.

A polgári magyar állam határőrizete a rendszerváltás után

A Határőrség 1989 májusában érte el legnagyobb létszámát, állományába ekkor 18 941 fő tartozott.⁶⁸ Sem ez az eltúlzott létszám, sem a feladatrendszer, sem a szervezet, sem az alkalmazott eljárások nem álltak összhangban a magyar társadalom határőri igényeivel. Különösen, hogy 1989-ben szabálysértésnek minősítették a tiltott határátlépés alapesetét.⁶⁹

A változtatás fő irányaira és mértékére a határőrség vezetői tettek javaslatot, s a szocialista éra utolsó kormánya partnernek bizonyult a mélyreható reformokhoz.⁷⁰ Célul tűzték ki a katonai védelmi feladatok mérséklését, a rendvédelmi feladatok erősítését, a szervezet olyan irányú átalakítását, hogy egyrészt megszüntessék a nyugati viszonylatú határőrizet túlsúlyát és egyenletesebb erőelosztást hozzanak létre, másrészt pedig hogy a rendvédelmi teendőket csak a feladatkörre felkészített és megfelelő eljárási jogkörrel felruházott hivatásos állomány láthassa el. Ez az elgondolás igen jelentős létszámcsökkenéssel számolt, de nem tervezte sem a díszlokkáció megváltoztatását, sem a sorozott állomány felszámolását.

Az elgondolást és végrehajtást több előre nem látható körülmény és váratlan feladat is módosította. A magyarországi rendszerváltozás politikai, társadalmi eltolódásokat idézett elő. A szétesett szocialista koalíciót és annak érdekrendszerét felváltotta az (akkor még nyugat-) európai orientáció. Romániában is társadalmi változások következtek be, majd rövidesen destabilizálódott az egész balkáni térség, szétesett Jugoszlávia és a Szovjetunió, ezzel új államok alakultak határaink mentén esetenként fegyveres harc eredményeként.

A körülményekben beállt változások nyilvánvalóvá tették, hogy a határőrség feladatainak végrehajtásához eredetileg tervezett erő-eszköz nem lesz elégséges. A határőrizet egyes irányában ismét összpontosítást kellett kialakítani, és létre kellett hozni az államhatárok azonnali lezárására alkalmas, – az akkori lehetőségek miatt sorállományú – kötelékeket, határvadász századokat. A megváltozott helyzet gyors felismerése, és az arra adott adekvát válasz bizonyította, hogy a magyar határőrség képes lépet tartani a rendszerváltással és a régió változó biztonsági helyzetével.

Azonban az átmenetileg ellentétes irányba is ható körülmények alapvetően nem változtatták meg azt a történelmi igényt, hogy a polgári magyar társadalomnak a szocialistától eltérő, egészen más típusú határőrizetre és határőrségre van szüksége. Ennek jegyében folytatódott, majd kiteljesedett a határőrizet átfogó átalakítása. Ennek jogalkotási vetülete volt – a rendvédelmi jogszabályokkal harmonizáló – határőrizeti törvény megalkotása,⁷¹ rendvédelmi vetülete pedig a határőrség szervezetének és tevékenységének átalakítása volt. Ennek során a határőrséget fegyveres erőből rendvédelmi testületté alakították át, tevékenységét és eljárásait pedig úgy változtatták meg, hogy a korábbi katonai tevékenységet felváltották a rendvédelmi tevékenységek és eljárások. Az átalakítás egyik legnyilvánvalóbb megjelenése volt a sorozott állomány részleges, majd teljes kivonása a határőrizetből. Ezzel párhuzamosan került sor a hivatásos állomány felvételére és a határőrizeti feladatok ellátására való felkészíté-

sére. A katonai szervezeteket rendvédelmi testületekre jellemző szervezeti felépítés váltotta fel. A kerületekből igazgatóságok, az őrsökből határőrizeti-, a FEP-ekből pedig határforgalmi kirendeltségek lettek. Új elemként jelentek meg a határvadász századok, a közösségi (idegenrendészeti) szállások és a bűnügyi-felderítő szolgálatok.

A szervezet átalakítását azonban további új körülmények is befolyásolták. Az egyik ilyen körülmény az országnak az a politikai törekvése volt, hogy az Európai Uniónak, később pedig a Schengeni Egyezménynek is tagja legyen. A másik körülmény pedig az illegális migrációs hullám volt, amely egész Európát elérte, s amelynek egyik fő irányába esett hazánk is. Ez utóbbi jegyében nyugati viszonylatban igazgatóságokat és kirendeltségeket szüntettek meg, keleten és dél-keleten pedig új összpontosítást hoztak létre.

Az új integrációs törekvések jegyében a többi rendvédelmi szervezettel egyetemben jelentős jogharmonizációs feladatokat, majd uniós PHARE-programok keretében korábban sosem látott mértékű technikai fejlesztés hajtottak végre. Ezek hatására a magyar határőrizet felzárkózott az európai határőrizetek színvonalára. Az ország uniós csatlakozását követően a Határőrség megkezdte felkészülését a schengeni határőrizet ellátására. Ennek két oldala volt: az egyik a schengeni belső határokon a határőrizet leépítése, majd megszüntetése, a másik a külső határokon a határőrizet felkészítése az uniós határőrizet ellátására, azaz valamennyi tagország határőrizeti érdekeinek érvényesítésére.

Mikor a határőrség éppen teljesítette a maga által kijelölt feladatokat, több lépcsőben és több szakaszban átalakította és korszerűsítette az új típusú, integrált polgári határőrizetet, a kormány – a szakmai szempontok figyelmen kívül hagyásával – meghozta tisztán politikai szempontokat kifejező döntését: a határőrség feladatainak ellátását 2008. január 1-től a rendőrség vette át és ezzel megszüntette a határőrséget, a magyar határőrizet önálló szakmai szervezetét.

A 2006–2010 közötti kormány – a polgári magyar állam viszonyai között létrejött, majd számos átalakuláson átesett – 102 éves szakmai múltat hordozó szervezetet számolt fel. Politikájának megfelelően tovább gyengítette a magyar állam szervezetét. Eltörölve az önálló magyar határőrizeti testületet, a jövő nemzedékét még annak a lehetőségétől is megfosztotta, hogy – a nemzetközi helyzet változásával – szükség esetén a magyar nemzet rövid idő alatt reorganizálhassa határőrizetét. (a szerk.)

Jegyzetek:

- ¹ PARÁDI: A dualista Magyarország határőrizeti rendszerének kialakulása.
- ² PARÁDI: Elképzelések a határőrség korszerűsítésére.
- ³ NAGY József: *A határőrség területi elhelyezkedésének, tevékenységének, szervezetének és létszámának fejlődése 1958-1998.*
- ⁴ MUCS
- ⁵ HIL. Elnökségi iratok 1945 20 183. sz.
- ⁶ MUCS: op. cit. 8–9. p.
- ⁷ KESERŰ: A horthysta határőrizeti szervezet felbomlása és a felszabadult Magyarország határőrségének megalakulása.
- ⁸ A centrális vezetés már lehetővé tette, hogy egyes nagyobb jelentőségű akcióhoz számottevő erőket csoportosítsanak át a fontosabb, vagy veszélyesebb irányokba. Ilyenekre azonban mégis ritkán és mérsékelt erővel került sor, mivel nem gyengíthették meg sem a politikai okok miatt frekvenciát osztrák, sem a viruló csempészet miatt veszélyes jugoszláv és román, sem a lakosságcsere miatt feszültséggel terhelt csehszlovák, sem a „fegyveres ellenforradalmi bandák” által veszélyeztetett Ukrajnával közös határszakaszt.
- KESERŰ: *A határőrség megalakulása és tevékenysége a népi demokratikus forradalom időszakában.* 144–148. p.
- ⁹ MUCS: op. cit. 13. p.
- ¹⁰ SZŐCS: 57. p.
- ¹¹ A kettős birtokosság intézményét a trianoni határok kijelölése hozta létre, amikor államhatárral választotta el a termőföldet (erdőt) tulajdonosától, akinek használati, művelési jogát ennek ellenére biztosítani kellett. Nyilvánvalóan ez számos adózási, igazgatási stb. problémával járt.
- ¹² Olyan eset is ismert, amikor a szervezett csempészbanda szovjet katonai raktárt támadott meg, fosztott ki, és teherautó-konvojval szállítva a rabolt árut, azonnal áttört a határon.
- ¹³ SZŐCS: op. cit. 283–289. p.
- ¹⁴ - BULBUK: *Határszolgálat a vámőri feladat ellátáshoz szükséges törvények, rendeletek és utasítások alapján a vámőrség tagjai számára.* 673. p.
- BULBUK: *Határőr járőr.* 259. p.
- *Honvédelmi határőrszolgálati utasítás.* 36. p.
- ZSILINSZKY
- ¹⁵ *Ideiglenes utasítás a határszolgálat ellátására.* VML 1945/194. Elnöki iratok XXI. 1–28. p.
- ¹⁶ - ABRUDBÁNYAI: *Határszolgálati utasítás.*
- *Határrendészet részére utasítás a határszolgálat ellátására.* BM.I. 1946/223 585.
- RÉTHY
- *Segédlet nyomozástamból határvadász nyomozók és őrsparancsnokok részére.*
- ¹⁷ - NAGY György: *A Magyar Állami Határrendőrség létrehozásának körülményei, szervezetei 1945-1949.*
- PARÁDI: *A népi demokratikus forradalom határőrsége 1945-1949.* 67–80. p.
- ¹⁸ PARÁDI: *A magyar polgári állam első határőrizeti szakszerve a Magyar Királyi Határrendőrség 1906-1914.*

¹⁹ PARÁDI: A Magyar Királyi Határrendőrség a magyar határőrizet szakmai vezető testülete.

²⁰ NAGY György: A határforgalom és ellenőrzése 1945-1950.

²¹ Az MKP Politikai Bizottságának 1948. január 29-i határozata előírta, hogy a honvédelem témájában a Szovjetunióra és annak tapasztalataira kell támaszkodni. Rövidesen szovjet tanácsadók jelentek meg minden területen és szinten, javaslataikkal nem volt tanácsos szembeszállni. Tanácsadói munkájuk mellett feltérképezték maguknak a teljes tiszti, tiszthelyettesi állományt és csak a megfelelő alkalomra vártak, hogy kikényszerítsék káderpolitikai akarukat.

²² SZÖCS: op. cit. 15. p.

²³ NAGY György: A határforgalom és ellenőrzése 1945-1950. 76. p.

- 288 009/1948. BM. r.

²⁴ A publicisztikában sajnálatos módon elferdült ez a kifejezés, s szélesebb körben már így vált ismertté, pedig eredetileg ez nem aknazárát és drótkerítést jelentett és nem is a keleti tömb építette ki.

²⁵ OKVÁTH

²⁶ BALLÓ

²⁷ HI 40 500/1949. Eln.

²⁸ HI 37/Pk.-1949. sz.

²⁹ HI 40 500/1949. Eln. 59/Pk.

³⁰ HI 176/1948. Eln.

³¹ A kitelepítéseket megkönnyítendő, a BM ÁVH és a határőrség a határterületen élőket sok esetben alaptalanul megvádolta valamilyen államellenes cselekedettel (SS-katonai, vagy volksbundista múlt stb.) esetleg bűncselekménnyel, s így teremtettek jogalapot az illető és családjának az ország belső területére telepítéséhez.

MOL – XIX-B-10-1949-V-8,3. fsz.

³² BENCsik

³³ MOL – M-KS-276.f., 84.cs., 20. öe.

³⁴ MOL – M-KS-276.f., 84.cs., 17. öe.

³⁵ 4353/1949. MT. r.

³⁶ PARÁDI: A Magyar Királyi Határrendőrség a magyar határőrizet szakmai vezető testülete.

³⁷ SZALVAY vezérőrnagy a spanyol szabadságharc egyik kiemelkedő magyar katonai vezetője volt, nagy tekintélyt szerzett magának a nemzetközi munkásmozgalomban, ugyanakkor a magyar kommunista vezetők számára – éppen nyugatos múltja miatt – nem volt annyira megbízható, hogy az állambiztonsági szervezet fegyveres erejének élén álljon, így készségesen támogatták áthelyezési kérelmét.

³⁸ A vezetésben kialakult helyzetet jól érzékelteti a határőrség és belső karhatalom élére állított első két parancsnok példája. SZALVAY vezérőrnagytól a parancsnoki feladatokat átvevő KAJLI József államvédelmi alezredesnek ugyan soha semmi köze nem volt a határőrséghez, viszont megbízható, kipróbált, régi államvédelmi tiszt volt. Helyzete mégsem a szakértelem teljes hiánya miatt vált kritikussá, hanem úgy mond „túlzott avantgardizmusa” miatt. Olyan szélsőségesen radikális magatartást tanúsított a szervezet élén, hogy az még a liberalizmussal cseppet sem illethető kommunista vezetőket is kompromittálta. Fél év után le is kellett váltani. Utódaul RÁKOSI Mátyás a szakszervezeti mozgalom egyik vezetőjét, PIROS Lászlót kérte fel. (Ennek a felkérésnek persze lehetetlen volt nemet mondani.) Elődjével ellentétben PIROS már rendelkezett határőr múlttal: a háborúban határvadász tizedesként szerzett olyan tapasztalatokat, amelyekkel ekkor egy egész határőrség vezetését vezérőrnagyként kellett ellátnia. E két példa is jól érzékelteti, milyen kín volt a kommunista vezetésnek megfelelő szakembereket biztosítani a legfontosabb posztokra, mégis, ennek ellenére a kiválasztás során elsődlegességet biztosítottak a politikai megbízhatóságnak.

³⁹ HI – 0754. 500/1950. Kf. szt. szerv.

⁴⁰ MOL – M-KS-276.f., 84. cs., 17. öe.

⁴¹ HI – 0195/Pk. klgs.- 1951.

⁴² HI – 145/1951. ÁVH. T. biz. ; HI – 087/1951. ÁVH. T. biz

⁴³ HI – 0320/1956.

⁴⁴ HI – 0111/Pk. klgs.-1950. és 093/Pk. klgs. – 1952.

⁴⁵ MOL – XIX-B-10-1951-V, 74. fsz., és 4. fsz.

⁴⁶ MOL – XIX-B-10-1955-V, 4. fsz.

⁴⁷ Ez a rendszer kísértetiesen hasonlított a Magyar Királyi Csendőrségnél korábban alkalmazottakra.

PARÁDI: A határszéli csendőrség 1891-1918.

⁴⁸ NAGY György: A magyar határőrizet (kiemelten a határforgalom ellenőrző) szervek gazdasági rendvédelmi feladatainak jellemző sajátosságai a negyvenes évek második felétől. 108. p.

⁴⁹ Sem a korabeli jogszabályok, sem az egyéb források nem következtetéseket a határővezet és a határsáv kifejezés használatával. A két fogalom letisztult, egyértelmű alkalmazása majd csak az évtized második felében következett be.

MOL – XIX-B-10-1952-VI, 15. fsz.

⁵⁰ MOL – XIX-B-10-1952-VI, 20. fsz.

⁵¹ Csupán 1951-ben 1.500 km távbeszélővonalat építettek ki. HI – 0111/Pk. klgs.-1950.

⁵² A határvonalatól 1 m-re magyar területen (vízi határszakaszon a magyar folyóparton) állandó telepítésű drótkerítést létesítettek. Annak belső oldalán 10 m széles földszalvét szántottak fel és tartottak nyomképes állapotban. A nyomsáv drótkadály felőli 4 m-es sávjában taposóaknákat, a drótkadályra pedig érintő aknákat telepítettek.

HI – 47.870/Eln. kat.-1949.

⁵³ MOL – XIX-B-10-1953-I,12. fsz.

⁵⁴ HI- BM. HÖR. és BKH. PK. 0081/1954. sz. pcs.

⁵⁵ MOL – XIX-B-10-1956-I, 1. fsz.

⁵⁶ MOL – XIX-B-10-1955-V, 15. fsz., 35. fsz.

⁵⁷ MOL – XIX-B-10-1954-XIII, 50. fsz.

⁵⁸ MOL – XIX-B-10-1956-I, 1. fsz.

⁵⁹ A BM Határőrség Országos Parancsnokának az 1958-as évről készült jelentése.

⁶⁰ 1632/1959. BM. r.

⁶¹ 002/1965. BM. h. pcs.

⁶² Jóváhagyási száma: BM 16-454/1/1967.

⁶³ NAGY József: *A BM határőrség szervezetének létszámának, területi elhelyezkedésének és tevékenységének fejlődése 1958-1989.*

⁶⁴ Jóváhagyási száma: BM 16-448/1971.

⁶⁵ 1974/17. tvr.

⁶⁶ 40/1974. MT. r.

⁶⁷ 1/1975. BM. r.

⁶⁸ TÖRINCSI

⁶⁹ 1989/XXXVIII. tv.

⁷⁰ 2046/1989. MT. hat.

⁷¹ 1997/XXXII. tv.

Jegyzetekben alkalmazott rövidítések:

TANULMÁNYOK

BALLÓ

— BALLÓ: Törekvések Magyarország háborús felkészítésére 1951-1953. *Új Honvédségi Szemle*, XLVIII. évf. (1994) 5. sz. 48–59. p.

BENCSIK

— BENCSIK Péter: A határszéli gazdasági (kettős birtokos) forgalom megszűnése 1945-1950. In uő (szerk.): *Az integrálódó Európa politikai földrajza*. Pécs, 2004, PTE TTK Földrajzi Intézete. 167–172. p.

KESERŰ: A horthysta határőrizeti szervezet felbomlása és a felszabadult Magyarország határőrségének megalakulása.

— KESERŰ István: A horthysta határőrizeti szervezet felbomlása és a felszabadult Magyarország határőrségének megalakulása. *Honvédelem*, XXVI. évf. (1975) 5. sz. 91. p.

MUCS

— MUCS Sándor: Adatok a magyar határőrség 1945 utáni történetéhez (1945. február – 1946. március). *Hadtörténelmi Közlemények*, LXXVI. évf. (1963) 2. sz. 5. p.

NAGY György: A határforgalom és ellenőrzése 1945-1950.

— NAGY György: A határforgalom és ellenőrzése 1945-1950. *Rendvédelem-történeti füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, VI. évf. (1996) 7. sz. 68–79. p. A tanulmány korábbi változata 1995. október 25-én Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak „*Háborúból diktatúrába*” című VII. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.

NAGY György: A Magyar Állami Határrendőrség létrehozásának körülményei, szervezetei 1945-1949.

— NAGY György: A Magyar Állami Határrendőrség létrehozásának körülményei, szervezetei 1945-1949. *Határőrségi Tanulmányok*, (1999) 5. sz. 15. p.

NAGY György: A magyar határőrizet (kiemelten a határforgalom ellenőrző) szervek gazdasági rendvédelmi feladatainak jellemző sajátosságai a negyvenes évek második felétől.

— NAGY György: A magyar határőrizet (kiemelten a határforgalom ellenőrző) szervek gazdasági rendvédelmi feladatainak jellemző sajátosságai a negyvenes évek második felétől. *Rendvédelem-történeti füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, VIII. évf. (1998) 9. sz. 107–110. p. A tanulmány korábbi változata 1997. szeptember 24-én Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak „*Gazdasági rendvédelmünk a XIX-XX. században*” című IX. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.

OKVÁTH

— OKVÁTH Imre: Egy Magyarországra erőszakolt szerződés és következményei. *Új Honvédségi Szemle*, XLVIII. évf. (1994) 1. sz. 28–35. p.

PARÁDI: A dualista Magyarország határőrizeti rendszerének kialakulása.

— PARÁDI József: A dualista Magyarország határőrizeti rendszerének kialakulása. *Belügyi Szemle*, XXX. évf. (1982) 10. sz. 44–51. p.

PARÁDI: A népi demokratikus forradalom határőrsége 1945-1949.

— PARÁDI József: A népi demokratikus forradalom határőrsége 1945-1949. In ÁBEL László (szerk.): *A határőrség 40 éve*. Budapest, 1985, Határőrség.

PARÁDI: A magyar polgári állam első határőrizeti szakszerve a Magyar Királyi Határrendőrség 1906-1914.

— PARÁDI József: A magyar polgári állam első határőrizeti szakszerve a Magyar Királyi Határrendőrség 1906-1914. *Hadtörténelmi Közlemények*, CI. évf. (1986) 3. sz. 541–570. p.

PARÁDI: Elképzelések a határőrség korszerűsítésére.

— PARÁDI József: Elképzelések a határőrség korszerűsítésére. *Belügyi Szemle*, XXXVIII. évf. (1990) 1. sz. 73–81. p.

PARÁDI: A Magyar Királyi Határrendőrség a magyar határőrizet szakmai vezető testülete.

— PARÁDI József: A Magyar Királyi Határrendőrség a magyar határőrizet szakmai vezető testülete. *Rendvédelem-történeti füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*, III. évf. (1993) 4. sz. 21–50. p. A tanulmány korábbi változata 1992 szeptember 29-én Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett rendvédelem-történeti tudományos konferenciasorozatnak „*A dualista Magyarország rendvédelme*” című IV. konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.

TÖRINCSI

— TÖRINCSI József: A Határőrség átszervezésének okai, körülményei és szakaszai 1889-1999. *Határőrségi Tanulmányok*, (1999) 5. különszám 196. p. A tanulmány korábbi változata 1999-ben Budapesten hangzott el a Szemere Bertalan

Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság Határőrizet-történeti Szakosztályának és a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Határőr Tanszékének közös szervezésében megvalósított „A magyar határőrizeti szervezetek feladata a XX. században” című II. magyar határőrizet-történeti tudományos konferenciáján. A publikált tanulmány az előadás javított, bővített és átdolgozott változata.

CIKKEK

- PARÁDI: A határszéli csendőrség 1891-1918. — PARÁDI József: A határszéli csendőrség 1891-1918. *Rubicon*, XX. évf. (2010) 202. sz. Online Plusz. 11. p. Web: <http://www.rubicon.hu>

DOKUMENTUMGYŰJTEMÉNYEK

SZÖCS

- SZÖCS Ferenc: A határőrség megalakulása és harca a népi hatalomért. Budapest, 1970, Határőrség.

SZABÁLYZATOK

ABRUDBÁNYAI

- ABRUDBÁNYAI Aladár (szerk.): *Határszolgálati utasítás*. II. rész (Hsz.-2.) Budapest, s. a., s. n.

BULBUK: *Határszolgálat a vámőri feladat ellátáshoz szükséges törvények, rendeletek és utasítások alapján a vámőrség tagjai számára*.

- BULBUK Emil (szerk.): *Határszolgálat a vámőri feladat ellátáshoz szükséges törvények, rendeletek és utasítások alapján a vámőrség tagjai számára*. Budapest, 1930, s. n.

BULBUK: *Határőr járőr*.

- BULBUK Emil (szerk.): *Határőr járőr*. Budapest, 1935, s. n.

Honvédelmi határőrszolgálati utasítás.

- *Honvédelmi határőrszolgálati utasítás*. Budapest, 1939, s. n.

RÉTHY

- RÉTHY István: *Jegyzet a határszolgálat ellátásával kapcsolatosan felmerült utasításokról és tudnivalókról*. I. füzet. Siklós, 1946, s. n.

Segédlet nyomozástanból határvadász nyomozók és őrsparancsnokok részére.

- *Segédlet nyomozástanból határvadász nyomozók és őrsparancsnokok részére*. Budapest, 1948, s. n.

ZSILINSZKY

- ZSILINSZKY Sándor (szerk.): *Határőrszolgálat, segédlet a Magyar Királyi Vámőrség számára*. Budapest, 1931, s. n.

KÉZIRATOK

KESERŰ: *A határőrség megalakulása és tevékenysége a népi demokratikus forradalom időszakában*.

- KESERŰ István: *A határőrség megalakulása és tevékenysége a népi demokratikus forradalom időszakában*. Kandidátusi értekezés (MTA). Kézirat. Budapest, 1985.

NAGY József: *A határőrség területi elhelyezkedésének, tevékenységének, szervezetének és létszámának fejlődése 1958-1998*.

- NAGY József: *A határőrség területi elhelyezkedésének, tevékenységének, szervezetének és létszámának fejlődése 1958-1998*. Doktori (Ph.D.) disszertáció (ZMNE). Kézirat. Budapest, 2000.

NAGY József: *A határőrség területi elhelyezkedésének, tevékenységének, szervezetének és létszámának fejlődése 1958-1989*.

- NAGY József: *A határőrség területi elhelyezkedésének, tevékenységének, szervezetének és létszámának fejlődése 1958-1989*. Egyetemi doktori disszertáció (ZMKA). Kézirat. Budapest, 2000.

LEVÉL-, IRAT- ÉS DOKUMENTUMTÁRI GYŰJTEMÉNYEK

BM.I.

- Belügyminisztérium Irattára

HI

- Határőrség Irattára

HIL. Elnökségi iratok

- Hadtörténeti Intézet Levéltára Honvédelmi Minisztérium Elnökségi iratainak gyűjteménye.

MOL

- Magyar Országos Levéltár

VML.

- Vas Megyei Levéltár

JOGSZABÁLYOK

1989/XXXVIII. tv.

- 1989/XXXVIII. tv. a külföldre utazásról és az útlevelel.

1997/XXXII. tv.

- 1997/XXXII. tv. a határőrizetről és a határőrségről.

1974/17. tvr.

- 1974/17. tvr. az állam és közbiztonságról.

288 009/1948. BM. r.

- 288 009/1948. BM. r. a rendőrség államvédelmi osztálya közép fokú hatósági szervezetének megállapítása és elnevezésének megváltoztatása.

4353/1949.MT. r.

- 4353/1949. MT. r. az Államvédelmi Hatóság létrehozásáról.

1632/1959. BM. r.

- 1632/1959. BM. r. a Határőrség szervezetéről.

002/1965. BM.h.pcs.

- 002/1965. BM. h. pcs. az atombakteriológiai és vegyi felderítő alegységek határőrségi rendszerbe állításáról.

40/1974.MT. r.

- 40/1974. MT. r. a Magyar Népköztársaság államhatárának őrzetéről.

1/1975. BM. r.

- 1/1975. BM. r. a Magyar Népköztársaság államhatárának őrzetéről szóló 40/1974. MT. r. végrehajtásáról.

2046/1989.MT.hat.

- 2046/1989. MT. hat. a Magyar Népköztársaság államhatáráról, annak rendjéről, őrzetéről és átlépésének szabályairól.